

przestępstwo zmuszania

redakcja
Marek Mozgawa

przestępstwo zmuszania

redakcja
Marek Mozgawa

AUTORZY

Paweł Bachmat, nr ORCID: 0000-0003-3511-5425 – Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Biuro Analiz Sejmowych

Dr Konrad Buczkowski, nr ORCID: 0000-0002-3083-0393 – Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk

Dr hab. Magdalena Budyn-Kulik, prof. UMCS, nr ORCID: 0000-0002-3258-9855 – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Prof. Volodymyr Burdin, nr ORCID: 0000-0003-0736-0159 – Wydział Prawa, Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki

Dr hab. Paweł Daniluk, nr ORCID: 0000-0002-4825-956X – Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk

Dr Zuzanna B. Gądzik, nr ORCID: 0000-0002-9121-4658 – Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Prof. dr hab. Piotr Kardas, nr ORCID: 0000-0002-8903-2417 – Katedra Prawa Karnego, Uniwersytet Jagielloński

SSN Wiesław Kozieliwicz – Sąd Najwyższy

Dr Patrycja Kozłowska-Kalisz, nr ORCID: 0000-0003-3970-362X – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Dr hab. Marek Kulik, prof. UMCS, nr ORCID: 0000-0003-0191-6558 – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Prof. dr hab. Sofia Lykhova, nr ORCID: 0000-0003-4755-7474 – Katedra Prawa i Postępowania Karnego, Wydział Prawa, Narodowy Uniwersytet Lotniczy w Kijowie

Dr hab. Aneta Michalska-Warias, prof. UMCS, nr ORCID: 0000-0002-5121-2877 – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Prof. dr hab. Marek Mozgawa, nr ORCID: 0000-0002-7341-6563 – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Dr hab. Katarzyna Nazar, prof. UMCS, nr ORCID: 0000-0001-7987-0727 – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Dr Aleksandra Nowosad, nr ORCID: 0000-0002-9657-680X – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Dr hab. Joanna Piórkowska-Flieger, nr ORCID: 0000-0002-9125-0245 – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Dr hab. Monika Płatek, prof. UW, nr ORCID: 0000-0001-6404-9397 – Zakład Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Warszawski

Dr Piotr Poniatowski, nr ORCID: 0000-0001-9712-0663 – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Dr Iryna Sen, nr ORCID: 0000-0003-0648-6948 – Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki

Dr Mykola Senko, nr ORCID: 0000-0003-4568-5878 – Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki

Prof. dr hab. Jacek Sobczak, nr ORCID: 0000-0002-2231-8824 – Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie

Dr Damian Szeleszczuk, nr ORCID: 0000-0002-7062-3145 – Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Dr Krzysztof Wala, nr ORCID: 0000-0002-9773-3926 – Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Dr Grzegorz Wrona, nr ORCID: 0000-0002-3882-289X – adwokat, Warszawa

Dr hab. Andrzej Wrzyszczy, prof. UMCS, nr ORCID: 0000-0002-9824-4251 – Katedra Historii Państwa i Prawa, WPIA, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Stan prawny na 1 kwietnia 2022 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Ryszard Stefański

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Paulina Ambroży

Opracowanie redakcyjne

Violet Design

Projekt okładki

Marcin Domitrz

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8286-340-6

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
<i>Andrzej Wrzyszczyński</i>	
Karalność zmuszania w prawie obowiązującym na ziemiach polskich do pierwszych lat II Rzeczypospolitej	15
<i>Katarzyna Nazar</i>	
Ewolucja ujęcia zmuszania w polskim ustawodawstwie karnym w latach 1932–1997	33
<i>Joanna Piórkowska-Flieger</i>	
Analiza ustawowych znamion przestępstwa z art. 191 § 1 k.k.	51
<i>Marek Mozgawa</i>	
Zmuszanie przy użyciu przemocy pośredniej (art. 191 § 1a k.k.)	75
<i>Piotr Kardas</i>	
Przestępstwo wymuszenia zwrotu wierzytelności (art. 191 § 2 k.k.)	100
<i>Wiesław Kozieliński</i>	
Kształtowanie się linii orzeczniczej Sądu Najwyższego odnośnie do wykładni znamion przestępstwa zmuszania	121

Paweł Daniluk

Przemoc wobec osoby a przemoc innego rodzaju (uwagi na tle art. 191 § 1 i 1a k.k.)	138
---	-----

Aneta Michalska-Warias

Artykuł 191 k.k. – problematyka zbiegu przepisów i przestępstw	167
---	-----

Piotr Poniatowski

Przestępstwo stosowania przemocy lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia funkcjonariusza publicznego albo osoby do pomocy mu przybranej do przedsięwzięcia lub zaniechania prawnej czynności służbowej (art. 224 § 2 i 3 k.k.)	181
--	-----

Zuzanna B. Gądzik, Damian Szeleszczuk

Przestępstwo zmuszania uczestników postępowania (art. 245 k.k.)	209
--	-----

Aleksandra Nowosad

Przestępstwo naruszenia swobody głosowania (art. 250 k.k.)	239
---	-----

Patrycja Kozłowska-Kalisz

Przestępstwo stosowania przemocy lub groźby bezprawnej przez żołnierza w celu zmuszenia przełożonego do przedsięwzięcia albo zaniechania czynności służbowej (art. 346 k.k.)	287
---	-----

Jacek Sobczak

Przestępstwo zmuszania dziennikarza do opublikowania lub zaniechania opublikowania materiału prasowego albo do podjęcia lub zaniechania interwencji prasowej (art. 43 pr. pras.)	309
---	-----

Krzysztof Wala

Odpowiedzialność wykroczeniowa za skłanianie do żebractwa (art. 104 k.w.)	329
--	-----

Marek Kulik

Ustawowe uregulowanie zmuszania w wybranych państwach europejskich i postsowieckich	364
--	------------

Sofia Lykhova

Zmuszanie jako sposób popełniania przestępstw w prawie karnym Ukrainy	393
--	------------

Volodymyr Burdin, Iryna Sen, Mykola Senko

Zmuszanie jako cel popełniania przestępstw według ukraińskiego kodeksu karnego	410
---	------------

Magdalena Budyn-Kulik

Psychologiczne aspekty zmuszania	426
---	------------

Monika Płatek

Opresyjna kontrola. Brak precyzji czy woli ścigania. Refleksja kryminologiczna	447
---	------------

Grzegorz Wrona

Przestępstwo zmuszania jako forma przemocy w rodzinie	488
--	------------

Konrad Buczkowski, Paweł Bachmat

Przestępstwo zmuszania (art. 191 k.k.) w świetle danych statystycznych	500
---	------------

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

CEDAW / Konwencja CEDAW	– Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 18.12.1979 r. (Dz.U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 ze zm.)
k.k. z 1932 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.)
k.k. z 1969 r.	– ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.)
k.k.WP	– dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 23.09.1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego (tekst pierwotny: Dz.U. Nr 6, poz. 27 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
Konwencja anty-przemocowa / Konwencja stambulska / CETS210	– Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule 11.05.2011 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 961)
k.p.a.	– ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 735 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)

k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359)
k.w.	– ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2021 r. poz. 2008 ze zm.)
p.a.p.p.	– ustawa z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1062 ze zm.)
pr. pras.	– ustawa z 26.01.1984 r. – Prawo prasowe (Dz.U. z 2018 r. poz. 1914)
ukraiński k.k.	– kodeks karny Ukrainy z 5.04.2001 r., https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (dostęp: 16.03.2022 r.)
u.p.p.r.	– ustawa z 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2021 r. poz. 1249)

Czasopisma i publikatory

BGBL	– Bundesgesetzblatt, Federalny Dziennik Ustaw
CzPKiNP	– Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe
NP	– Nowe Prawo
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN(K)	– Orzeczenia Sądu Najwyższego. Izba Karna
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Woj-skowa
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Prokuratura Gene-ralna
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, Seria A
PiP	– Państwo i Prawo
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
Prok. i Pr.-wkł.	– Prokuratura i Prawo – wkładka
PS	– Przegląd Sądowy
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy

Zb. Orz.	– Zbiór Orzeczeń
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

Organy orzekające

SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
SO	– sąd okręgowy
TK	– Trybunał Konstytucyjny

WSTĘP

Przedmiotem niniejszej monografii jest przestępstwo zmuszania z art. 191 k.k. Problematyka ta jest niezwykle istotna nie tylko w aspekcie teoretycznym, ale także ze względu na jej wymiar praktyczny – czyny zabronione tego rodzaju pozostają istotnym problemem społecznym. W 2020 r. liczba przestępstw stwierdzonych wynosiła 1739, w 2019 r. zaś – 1809¹.

Aktualnie brak jest kompleksowego opracowania monograficznego odnoszącego się do problematyki przestępstwa zmuszania, ujmującego je wieloaspektowo. Niniejsza publikacja ma za cel lukę tę – przynajmniej w pewnym zakresie – wypełnić. Książka jest poświęcona przede wszystkim analizie dogmatycznej przestępstw z art. 191 k.k. (z § 1, 1a i 2) – szczegółowo omówione zostały ustawowe znamiona poszczególnych typów czynu zabronionego (w tym ich wykładnia w orzecznictwie Sądu Najwyższego), zagadnienia wymiaru kary i innych środków oraz zbiegu przepisów ustawy i zbiegu przestępstw.

Pomimo skupienia się na aspektach dogmatycznych w pracy nie pominięto również innych wątków dotyczących opisywanego zjawiska. Wstępem do rozważań prawnokarnych jest ukazanie omawianego przestępstwa w ujęciu historycznym. Szczegółowo przedstawiono także problematykę prawnoporównawczą – opracowanie zawiera pogłębioną analizę rozwiązań dotyczących zmuszania, zawartych w prawie karnym Ukrainy, zaprezentowano także regulacje innych państw europejskich

¹ <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-4/63486,Zmuszanie-art-191.html> (dostęp: 4.04.2022 r.).

w tym zakresie. Publikacja obejmuje ponadto analizę dogmatyczną innych typów przestępstw, w których zmuszanie występuje jako ich znamię (przeanalizowano przestępstwa z art. 224 § 2 i 3, art. 250, 346 k.k. i art. 43 pr. pras.). Opisano także wykroczenie skłaniania do żebractwa z art. 104 k.w. Pracę wzbogaca ukazanie przestępstw zmuszania w ujęciu statystycznym. W monografii nie zabrakło rozważań dotyczących aspektów psychologicznych i kryminologicznych przestępstwa zmuszania. Szczególną uwagę poświęcono także pojęciu przemocy, jako ściśle związanemu ze zmuszaniem, również w kontekście zjawiska przemocy w rodzinie.

Mając świadomość, że niniejsze opracowanie nie jest w stanie wyczerpać tego niezwykle złożonego tematu, autorzy wyrażają nadzieję, że pomimo to zainteresuje ono Czytelników oraz przyczyni się do dyskusji i podjęcia dalszych badań w zakresie tej ważnej problematyki.

Andrzej Wrzyszczy*

KARALNOŚĆ ZMUSZANIA W PRAWIE OBOWIĄZUJĄCYM NA ZIEMIACH POLSKICH DO PIERWSZYCH LAT II RZECZYPOSPOLITEJ

Przestępstwo zmuszania zaczęło się pojawiać w systemach prawa karnego różnych państw jako wyodrębniony i precyzyjnie zdefiniowany czyn zabroniony dopiero w wyniku reform oświeceniowych¹. Jednak kodeksy z przełomu XVIII i XIX w. obowiązujące na ziemiach polskich nie zawierały jeszcze konsekwentnego stypizowania tego przestępstwa². Nastąpiło to w dobie zaborów, był to proces rozciągnięty w czasie, trwał przez całe XIX stulecie. Przebiegał on nierównomiernie: zdecydowanie najszybciej w zaborze pruskim, potem w austriackim, a najpóźniej na

* Doktor habilitowany nauk prawnych, profesor UMCS; Katedra Historii Państwa i Prawa, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; ORCID: 0000-0002-9824-4251.

¹ M. Mozgawa, *Przestępstwo zmuszania (art. 191 KK) [w:] System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2016, s. 480.

² Nie znajdujemy ogólnej abstrakcyjnej definicji przestępstwa zmuszania ani w kodyfikacjach austriackich z przełomu XVIII i XIX w. (ustawa karna zachodniogaliczyjska z 1796 r., Franciszkańska z 1803 r.), ani w Kodeksie karzącym Królestwa Polskiego z 1818 r.; *Zbiór ustaw o karach dla Galicyi Zachodniej*, Wiedeń 1796; *Księga ustaw na zbrodnie i ciężkie policyjne przestępstwa*, Wiedeń 1817; Prawo kodeksu karzącego dla Królestwa Polskiego z 14.04.1818 r., *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 5, s. 3–292; S. Salmonowicz, *Prawo karne oświeconego absolutyzmu. Z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII/XIX w.*, Toruń 1966, s. 101, 128.

centralnych ziemiach polskich podporządkowanych Rosji. W ówczesnej polskiej terminologii prawniczej używane były różne określenia, co wynikało z tłumaczenia na nasz język nazw zawartych w kodeksach państw zaborczych. W przypadku kodyfikacji pruskich (1794, 1851) było to „zmuszanie”, „zniewalanie” lub „znaglanie”, a sformułowanie z kodeksu karnego Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. tłumaczono jako „zniewalanie”³. Natomiast pojęcia zawarte w XIX-wiecznych kodeksach austriackich otrzymały w języku polskim brzmienie: „wymuszanie”, „przymuszanie”, „gwałt publiczny”⁴. Sformułowania użyte w kodeksach rosyjskich z tego okresu przekładano na język polski jako: „zniewalanie”, „zmuszanie”, „przymuszanie”, „wymuszanie”, „wymożenie”⁵. W jedynym polskim dziewiętnastowiecznym kodeksie karnym (Kodeks karzący Królestwa Polskiego z 1818 r.) użyte zostało słowo „wymuszenie”⁶.

³ Powszechne Prawo Kryminalne dla Państw Pruskich, część druga, przekład I. Stawiarski, Warszawa 1813, s. 213–214, § 1077; *Kodex karny dla państw Królestwa Pruskiego wraz z ustawą względem wprowadzenia takowego z 14.04.1851 r.*, Berlin 1851, s. 65, § 212; *Kodex karny dla Państw Pruskich*, Warszawa 1862, s. 81, § 212; W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzeczypospolitej oraz komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*, t. 3, Warszawa 1922, s. 161.

⁴ *Księga ustaw na zbrodnie...*, Część Pierwsza, s. 40, § 61, s. 44–48, § 70–82; *Księga ustaw o ciężkich przestępstwach policyjnych i o sposobie z temiz postępowania*, Kraków 1804, s. 94, § 229, s. 105, § 253; W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący...*, t. 3, s. 161.

⁵ *Kodex kar głównych i poprawczych*, Warszawa w Drukarni Kommissji Rządowej Sprawiedliwości 1847, s. 119, art. 190, s. 121, art. 193, s. 189, art. 274, s. 267, art. 358, s. 315, art. 407, s. 343, art. 439, s. 641, art. 895, s. 757, art. 1041, s. 761, art. 1043, s. 763, art. 1046, s. 775, art. 1065, s. 781, art. 1074, s. 783, art. 1077, s. 785, art. 1079, s. 795, art. 1093, s. 893, art. 1196, s. 894, art. 1197; S. Budziński, *O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy z uwzględnieniem praw obowiązujących w Królestwie Polskim i Galicyi austriackiej*, Warszawa 1883, s. 212.

⁶ J. Migdał, *Prawo Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego z 1818 roku*, Gdańsk 2006, s. 45, art. 80. Jedynym polskim kodeksem karnym w XIX w. był według mnie Kodeks karzący Królestwa Polskiego z 1818 r., który z formalnego punktu widzenia uchwalony był ustawą Sejmu Królestwa Polskiego. Pod znakiem zapytania stoi kwestia, czy Królestwo Polskie posiadało wówczas autonomię, a najważniejszym organem autonomicznym był właśnie sejm. Wydaje się jednak, że kodeksu tego nie należy zaliczać do kodyfikacji zaborczych, gdyż wpływ na jego treść mieli polscy uczeni i w dużej mierze polscy politycy wyłonieni w cenzusowych wyborach do izby niższej. Pogląd ten wyraziłem już we wcześniejszych artykułach i podtrzymuję moje stanowisko w tej kwestii. A. Wrzyszczyk,

W kodeksach ustanawianych pod koniec XVIII stulecia i w I połowie XIX w. wprowadzano kazuistyczne przepisy penalizujące zmuszanie konkretnie wskazanych podmiotów do określonych działań lub zaniechań lub usiłowanie takiego zmuszania. Austriacka ustawa karna zachodniogalicyska z 1796 r.⁷ zawierała następujące uregulowanie: „Kupienie się wielu osób, dla dania gwałtownego odporu Zwierzchności, jest zbrodnią buntu i rozruchu, chociażby jakikolwiek cel takowego rozruchu, to jest bądź dla wymuszenia czego, bądź dla wyłamania się od jakiej powinności, bądź dla zniesienia jakiegokolwiek rozporządzenia, był zamierzony”⁸. Przestępstwo to umieszczono w rozdziale V zatytułowanym „O buntach i rozruchach” i zaliczono je w poczet zbrodni. Przywódcom („burzycielom i hersztom”) groziła kara surowego więzienia i robót publicznych od 10 do 20 lat, a w szczególnych okolicznościach dożywocia, innym współnikom – kara ciężkiego więzienia i robót publicznych w rozmiarze od roku do 5 lat. Gdy rozruchy uspokoiły się bez niebezpiecznego wybuchu, przywódcom („hersztom”) groziło lżejsze więzienie od roku do 5 lat, a innym uczestnikom od 3 miesięcy do roku. Natomiast gdyby bunt osiągnął większe rozmiary, przewidywano przekazanie sprawy sądownictwu doraźnemu, a tam sankcją mogła być nawet kara śmierci⁹.

Austriacki kodeks z 1803 r. nazywany w literaturze historycznoprawnej Franciszkaną zawierał karalność tego samego czynu. Kodyfikacja ta obowiązywała na wszystkich ziemiach polskich zagarniętych przez monarchię habsburską, na obszarze Wolnego Miasta Krakowa, a także

Prawnokarna ochrona miru domowego na ziemiach polskich do pierwszych lat II Rzeczypospolitej [w:] *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019, s. 27; A. Wrzyszczyński, *Karalność kradzieży z włamaniem w prawie obowiązującym na ziemiach polskich do pierwszych lat II Rzeczypospolitej* [w:] *Kradzież z włamaniem*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2021, s. 17.

⁷ Ustawa ta obowiązywała tylko na ziemiach polskich zagarniętych przez monarchię habsburską w trzecim rozbiórce Polski. Na temat przyczyn i okoliczności wprowadzenia tego aktu normatywnego zob. bliżej: S. Grodziski, S. Salmonowicz, *Ustawa karna zachodniogalicyska z roku 1796. Zarys dziejów i charakterystyka*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1965/17(2), s. 132–134, 147–148.

⁸ *Zbiór ustaw o karach dla Galicyi...*, s. 28, § 49.

⁹ *Zbiór ustaw o karach dla Galicyi...*, s. 29–30, § 51, 53, rozdział XVI „O Sądzie Doraźnym”, s. 324–334, § 512, 519.

na części terenów Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do 1818 r.¹⁰ We Franciszkanie dokonano pewnych korekt o charakterze językowym i strukturalnym w uregulowaniach odnoszących się do omawianego przestępstwa. Zmieniono także granice sankcji karnych¹¹. Poza tym ustawodawca austriacki poddał penalizacji inne zachowania, które można utożsamiać z przestępstwem zmuszania. Zaliczono je do ciężkich przestępstw policyjnych. W pierwszym przypadku sprawcami mogli być rodzice, jeśli nadużywając władzy rodzicielskiej, zmusili swe dziecko do zawarcia małżeństwa, które z mocy prawa było nieważne. Karą za ten czyn był ścisły areszt w rozmiarze od trzech do 6 miesięcy¹². Drugi przypadek zdefiniowano następująco: „Co do mżów czeladników rzemieślniczych wspólnym wzbranianiem się od roboty, lub innymi środkami większą płacę dzienną lub tygodniową, albo inne warunki na swych majstrach wymusić chcących (...)”. Karą za to przestępstwo dla „hershów” był areszt zastrzyżony chłostą i postem i ewentualnie dodatkowo wygnaniem¹³.

Przy tworzeniu wspomnianego wyżej kodeksu karzącego Królestwa Polskiego z 1818 r. sięgnięto w znaczącym stopniu do doświadczeń wynikających ze stosowania uregulowań przywołanych wyżej kodyfikacji austriackich: ustawy karnej zachodniogalicyskiej z 1796 r. i Franciszkany z 1803 r.¹⁴ Odnosiło się to także do penalizacji przestępstwa buntu i rozruchu. Poświęcono mu przepis (art. 80) brzmiący następująco:

¹⁰ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Warszawa 2003, s. 48, 89, 169, 242, 280; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1993, s. 438.

¹¹ *Księga ustaw na zbrodnie...*, s. 40–43, Rozdział ósmy o buntach i rozruchach, § 61–69. Nieco zmieniona definicja tego przestępstwa brzmiała następująco: „Kupienie się wielu osób, dla dania gwałtownego odporu Zwierzchności, jest zbrodnią buntu: którego cel bądź dla wymuszenia czego, bądź dla wyłamania się od jakiej powinności, bądź dla zniesienia jakiegokolwiek rozporządzenia, bądź dla zamieszania jakimkolwiek sposobem publicznej spokojności był zamierzony (...)”. *Księga ustaw na zbrodnie...*, s. 40, § 61; L. Pauli, *Austriacki kodeks karny z 1803 r. w Wolnym Mieście Krakowie (1815–1833)*, cz. 2, ZNUJ 1970/46, s. 13–14.

¹² *Księga ustaw o ciężkich...*, s. 105, § 253.

¹³ *Księga ustaw o ciężkich...*, s. 94, § 229.

¹⁴ J. Śliwowski, *Kodeks karzący Królestwa Polskiego (1818). Historia jego powstania i próba krytycznej analizy*, Warszawa 1958, s. 38–40; W. Witkowski, *Prawo karne na ziemiach polskich w dobie zaborów i w pierwszych latach II RP (1795–1932)* [w:] *System*

„Skupienie się wielu osób czemkolwiek uzbrojonych, dla uczynienia gwałtownego oporu przeciw zwierzchności, czyli to celem takowego oporu było wymuszenie czegoś od zwierzchności, czy wyłamanie się od iakowych powinności, czy udaremnienie urzędzeń, czyli też zamieszanie iakimkolwiek sposobem spokojności publiczney, iest zbrodnią buntu”¹⁵. Jak widać, treść tego artykułu była prawie tożsama z przytoczonymi wyżej sformułowaniami z kodyfikacji austriackich. Zagrożenie karą w stosunku do „hersztów” i podżegaczy mieściło się w granicach od 3 do 6 lat ciężkiego więzienia, w stosunku do pozostałych sprawców był to katalog kar przewidziany dla występków. W przypadku uporczywego oporu sprawcom tego przestępstwa groziła kara od 3 do 6 lat ciężkiego więzienia, natomiast podżegaczom i hersztom od 6 do 10 lat. Jeśli w trakcie buntu doszło do zabójstwa, innej zbrodni lub znacznej szkody granice zagrożenia rosły odpowiednio do przedziałów: 6 do 10 (sprawcy) oraz 10 do 20 (podżegacze i „hersztowie”) lat ciężkiego więzienia¹⁶. Kodeks karzący obowiązywał w Królestwie Polskim prawie 30 lat. Zastąpił go rosyjski Kodeks Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r., który odchodził od dotychczasowych powiązań z tradycjami austriackiego ustawodawstwa karnego, gdyż wywodził się bezpośrednio od kodeksu o tej samej nazwie z 1845 r. obowiązującego na terenie Imperium Rosyjskiego (zob. dalej).

Austriacka ustawa karna z 1852 r. połączyła przestępstwo wymuszenia z pojęciem gwałtu publicznego, które znane było dwóm omawianym wyżej kodyfikacjom z 1796 r. i 1803 r.¹⁷ W stosunku do Franciszki obowiązującej w monarchii habsburskiej w latach 1803–1852 nastąpiło wyraźne odejście od dotychczasowej kazuistyki. Przestępstwo gwałtu publicznego przez wymuszenie uregulowane zostało w § 98, który przewidywał dwie odmiany tego czynu zabronionego: w pierwszym przypadku sprawca dokonywał wymuszenia przez swe rzeczywiste gwałtowne

Prawa Karnego, t. 2, *Źródła prawa karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011, rozdział I, § 2, s. 109–110; R. Hube, *Studia nad kodeksem karnym 1818 roku*, cz. 1, Warszawa 1863, s. 8–9.

¹⁵ J. Migdał, *Prawo Kodeksu Karzącego...*, s. 45.

¹⁶ J. Migdał, *Prawo Kodeksu Karzącego...*, s. 46, art. 82–84; J. Śliwowski, *Kodeks karzący...*, s. 225–226.

¹⁷ *Zbiór ustaw o karach dla Galicji...*, s. 31–37, rozdział VI „O gwałtach publicznych”, § 55–69; *Księga ustaw na zbrodnie...*, s. 44–48, Rozdział dziewiąty o gwałtach publicznych, § 70–82.

działanie, w drugim ograniczał się do gróźb karalnych. Treść § 98 była następująca: „Zbrodni gwałtu publicznego przez wymuszenie staje się winnym, kto: a) na jakiejś osobie rzeczywiście gwałtu się dopuszcza, by ją zmusić do świadczenia, znoszenia lub zaniechania czegoś, o ile czyn ten nie stanowi zbrodni cięższą karą zagrożonej. Pod tym samym zastrzeżeniem staje się winnym tej zbrodni, kto: b) pośrednio lub bezpośrednio, pisemnie lub ustnie, albo innym sposobem, z wymienieniem lub bez wymienienia nazwiska swego, komu naruszeniem go na ciele, wolności, honorze lub własności w tym celu zagraża, by wymusić na zagrożonym jakie świadczenie, znoszenie lub zaniechanie, jeżeli zagrożenie takiej jest natury, iż ono ze względu na stosunki i osobisty stan zagrożonego, albo ze względu na ważność zagrożonych złych skutków, wzbudzić w nim może uzasadnioną obawę; bez różnicy, czy rzeczony naruszenie wymierzone było przeciwko samemu zagrożonemu, przeciwko rodzinie lub krewnym jego, czy przeciwko innym pod jego opieką zostającym osobom i czy zagrożenie skutek odniosło, czy nie”¹⁸. Przestępstwo uregulowane w § 98 było zagrożone karą ciężkiego więzienia od 6 miesięcy do 1 roku, ale w przypadku okoliczności szczególnie obciążających (długotrwałe udręczenie ofiary, groźba morderstwa lub podpalenia, znaczny uszczerbek majątkowy – rzeczywisty lub potencjalny) sankcja ta ulegała podwyższeniu do granic od 1 roku do 5 lat ciężkiego więzienia¹⁹.

W austriackiej ustawie karnej z 1852 r. utrzymano też karalność czynów znanych już Franciskanom, czyli zmuszania dzieci przez rodziców, jeśli nadużywając władzy rodzicielskiej, zmusili swe dziecko do zawarcia małżeństwa, które z mocy prawa było nieważne. Kara była identyczna: ścisły areszt w rozmiarze od 3 do 6 miesięcy. Czyn ten ustawodawca austriacki zakwalifikował jako przekroczenie²⁰. Natomiast

¹⁸ W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący...*, t. 3, s. 161, § 98; B. Sygit, *Historia prawa kryminalnego*, Toruń 2007, s. 401.

¹⁹ W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący...*, t. 3, s. 161–162, § 100 ustawy karnej austriackiej z 1852 r. Z przestępstwem wymuszenia ustawodawca austriacki połączył czyn polegający na użyciu wymienionych w § 98 pkt b gróźb jedynie w tym celu, aby wywołać uczucia strachu i niepokoju u pojedynczych osób, albo także w całych gminach lub powiatach. Przestępstwo to było zagrożone takimi samymi karami jak wymuszenie. W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący...*, t. 3, s. 161, § 99.

²⁰ Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i wykroczeniach z dnia 27 maja 1852, obowiązująca w okręgach Sądów Apelacyjnych w Krakowie i we Lwowie oraz Sądu

w dalszym ciągu do zbrodni zaliczano powiązane ze zmuszaniem przestępstwo buntu²¹.

Przestępstwo wymuszenia we wspomnianym wyżej rosyjskim kodeksie z 1847 r., który obowiązywał w Królestwie Polskim, regulowano w sposób kazuistyczny, tworząc kilkanaście odrębnie zdefiniowanych czynów zabronionych.

Kilka z nich dotyczyło zmuszania do zawarcia związku małżeńskiego. Sprawcą miał być zmuszający inną osobę do zawarcia małżeństwa ze sobą przy użyciu gwałtu lub gróźb takiego rodzaju i w takich okolicznościach uczynionych, że osoba ta mogła i musiała uznać się za zagrożoną niebezpieczeństwem. Skargę przeciwko sprawcy mogła wnieść osoba zmuszona, jej rodzice lub opiekunowie. Przestępstwo to było zagrożone karą pozbawienia wszelkich praw i zesłania do ciężkich robót w zakładach fabrycznych na okres od 4 do 6 lat²². Odpowiedzialności podlegali także świadkowie ślubu, którzy podpisali akt małżeństwa zawartego pod wpływem przymusu lub podstęp, mając wiedzę o tych okolicznościach²³. Karalne było zmuszanie duchownego do „dopełnienia obrzędu ślubu wbrew przepisom lub zakazom Kościoła lub Rządu”²⁴.

Okręgowego w Cieszynie, przełożył na język polski oraz zaopatrzył przeglądem orzecznictwa i ustawodawstwa polskiego J. Przeworski, Warszawa 1924, s. 305, § 508.

²¹ W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący...*, t. 3, s. 51, § 68. „Gromadzenie się wielu osób celem stawienia gwałtownego oporu władzy jest zbrodnią buntu, bez względu na to, czy celem takiego oporu jest wymuszenie, uwolnienie się od jakiej powinności, udaremnienie zarządzenia lub wykonania rozkazu publicznego, albo zakłócenie w jakikolwiek sposób spokoju publicznego”.

²² Kara mogła być zaostrzona, jeśli przestępstwo zmuszania poprzedzone było zgwałceniem osoby zmuszonej. *Kodex kar głównych...*, s. 761, art. 1043. Przepis ten powiązano z przestępstwem porwania zamężnej kobiety i zmuszenia jej do zawarcia niezgodnego z prawem małżeństwa z porywaczem lub inną osobą. *Kodex kar głównych...*, s. 781, art. 1074.

²³ Karą dla świadków było zesłanie na osiedlenie w guberni tomskiej i tobolskiej z zamknięciem od 1 roku do 3 lat i ewentualnie roty aresztanckiej od 2 do 6 lat, jeśli osoba skazana nie była na podstawie prawa wyłączona od kar cielesnych. *Kodex kar głównych...*, s. 763, art. 1046.

²⁴ *Kodex kar głównych...*, s. 775, art. 1065. Kary grożące za to przestępstwo były uzależnione od faktu, czy sprawca działał z użyciem gwałtu. *Kodex kar głównych...*, s. 697–699, art. 961, 962, s. 753–757, art. 1037–1039.

Odpowiedzialności karnej podlegali rodzice zmuszający swe dzieci do zawarcia małżeństwa lub do złożenia ślubów zakonnych²⁵.

Kodeks kar głównych i poprawczych z 1847 r. zawierał uregulowania odnoszące się do zmuszania w trakcie buntu podobne do sformułowań w przywołanych wyżej kodyfikacjach austriackich z 1796 r. i 1803 r. oraz w kodeksie karzącym Królestwa Polskiego. Dla porównania warto je tu przytoczyć: „Za jawny bunt przeciw władzom przez Rząd ustanowionym, w zamiarze przeszkodzenia ogłoszeniu Najwyższych ukazów, manifestów, ustaw, oraz innych postanowień i obwieszczeń Rządu, albo niedopuszczenia wykonania ukazów lub rozporządzeń i środków przez Rząd przepisanych, albo też zmuszenie tychże władz do niezgodnego z ich obowiązkiem postąpienia, jeżeli przymus ten lub opór wykonanym został przez ludzi czemkolwiek uzbrojonych, a nadto połączonym był z wyrządzonym przez nich gwałtem i naruszeniem porządku, winni ulegną: pozbawieniu wszelkich praw i zesłaniu do ciężkich robót w kopalniach na czas od piętnastu do dwudziestu lat”²⁶.

Karalne było zmuszanie do zeznań lub do przyznania się. Odpowiedzialność ponosili prowadzący śledztwo, którzy poprzez groźby lub inne sprzeczne z prawem środki zmuszali obwinionego do przyznania się lub świadka do złożenia zeznań. Groziły im następujące sankcje: surowa nagana (z wpisaniem jej do stanu służby), wykreślenie z czasu służby okresu od 3 miesięcy do 1 roku albo złożenie z urzędu. Jeśli dopuścili się przy tym udręczeń i srogości, karą było uwięzienie w wieży na czas od 6 miesięcy do 1 roku albo utrata niektórych, szczególnych praw i przywilejów i zamknięcie w domu poprawy na okres od 2 do 3 lat albo zesłanie na osiedlenie w guberni tomskiej i tobolskiej z zamknięciem od 2 do 3 lat i ewentualnie roty aresztanckie od 4 do 6 lat, jeśli osoba skazana nie była na podstawie prawa wyłączona od kar cielesnych. W przypadku gdy wskutek wymuszonego za pomocą udręczeń i srogości fałszywego zeznania, niewinnego pozbawiono wszelkich praw, prowadzący śledztwo

²⁵ *Kodex kar głównych...*, s. 785–787, art. 1079. Wymiar kary był uzależniony od wyznania religijnego sprawców. Wyższe sankcje groziły opiekunom, którzy popełnili takie samo przestępstwo. *Kodex kar głównych...*, s. 795–797, art. 1093.

²⁶ *Kodex kar głównych...*, s. 189, art. 274.

lub inna osoba „sprawująca obowiązki służby”, którzy tych udręczeń lub srogości dopuścili się albo je zarządzili podlegali ostrzejszym karom. Było to pozbawienie wszelkich praw i zesłanie do ciężkich robót w zakładach fabrycznych na okres od 6 do 9 lat²⁷.

Z przestępstwem zmuszania można moim zdaniem powiązać kilka innych przepisów. Przykładem może być uregulowanie zawarte w art. 190: „Jeżeliby zaś, dla zniewolenia do odstąpienia od wiary Chrześcijańskiej, gwałtu użył (...)”²⁸. W art. 895 użyto następującego sformułowania: „Utrzymujący fabryki lub rękodzielnie, którzyby, przed upływem umówionego z robotnikami tych zakładów czasu, samowolnie znizyli opłatę im należną, lub zmuszali ich do przyjęcia, w miejsce należącej się im zapłaty w pieniądzu, towarów, chleba, lub innych jakichkolwiek przedmiotów (...)”²⁹. W sposób bardziej abstrakcyjny zreagowano art. 1041: „Ktoby czyniąc zagrożenia miał na celu przymusić zagrożonego do jakiego prawu przeciwnego czynu (...)”³⁰. Natomiast węższe było sformułowanie zawarte w art. 1077: „Małżonek, który nadużywając swej władzy lub zaufania współmałżonka, nakłoni go lub zmusi do jakich prawu przeciwnych czynności (...)”³¹.

Przepisy bezpośrednio odnoszące się do przestępstwa zmuszania i tak klasyfikowane przez przedstawicieli ówczesnej doktryny³² usytuowano w dziale XII zatytułowanym „O przestępstwach i wykroczeniach przeciw własności osób prywatnych”. Jedną z części tego działu był rozdział V „O przestępstwach i wykroczeniach w przedmiocie umów i innych zobowiązań”, w którym wyodrębniono oddział 1 „O przestępstwach

²⁷ *Kodex kar głównych...*, s. 343, art. 439, s. 267, art. 358.

²⁸ *Kodex kar głównych...*, s. 119–121, art. 190. Trzeba jednak podkreślić, że w przypadku odwodzenia od wyznania chrześcijańskiego bez użycia gwałtu, nie użyto słowa „zniewolenie” tylko słów: „namowy”, „ułudzenia”.

²⁹ *Kodex kar głównych...*, s. 641, art. 895. Sankcje za to zmuszanie to kara pieniężna do 300 rubli i wynagrodzenie robotnikom poniesionych strat.

³⁰ *Kodex kar głównych...*, s. 757, art. 1041. Sprawcy groziła kara jak za uśiłowanie tego konkretnego bezprawnego czynu, do którego kogoś innego zmuszał.

³¹ *Kodex kar głównych...*, s. 783, art. 1077. Sprawcy groziła kara jak za ten konkretny czyn, do którego współmałżonka nakłaniał lub zmuszał (w wyższym zakresie).

³² F. Maciejowski, *Wykład prawa karnego w ogólności z zastosowaniem kodeksu kar głównych i poprawczych z dniem 20 grudnia/1 stycznia 1848 r. w Królestwie Polskim obowiązującego tudzież ustawy przechodniej i instrukcji dla sądów*, Warszawa 1848, s. 535–536.

i wykroczeniach w przedmiocie zobowiązań w ogólności”. W tym odziale zamieszczono punkt I „O wymożeniu zobowiązań przez przymus” obejmujący art. 1196 i 1197. Pierwszy z nich brzmiał następująco: „Kto gwałtem lub groźbami, zmusi inną osobę do napisania, wydania lub podpisania jakiegobądź zobowiązania, albo do zniszczenia aktu, służącego jej za dowód jakichbądź praw własności, albo do zezwolenia na niekorzystną dla niej, własności dotyczącą, umowę, albo też do zrzeczenia się jakiegoś prawa lub poszukiwania, albo wreszcie do przyjęcia innych niekorzystnych warunków (...)”³³.

W porównaniu z ziemiami polskimi pod zaborem austriackim w Królestwie Polskim w II połowie XIX w. uregulowanie przestępstwa zmuszania pozostawało niezmienione – w kodeksie rosyjskim z 1866 r. (wszedł tu w życie w 1876 r.) i jego nowej redakcji z 1885 r. obowiązywała w dalszym ciągu nazwa „wymożenie”. Polski prawnik S. Budziński dostrzegał kazuistykę przepisów odnoszących się do wymożenia w rosyjskim kodeksie z 1866 r. w porównaniu z innymi kodyfikacjami europejskimi. Tekst art. 1686 tej kodyfikacji był prawie identyczny w stosunku do treści art. 1196 wspomnianego już Kodeksu kar głównych i poprawczych z 1847 r.³⁴ Według S. Budzińskiego definicja przestępstwa wymożenia obejmowała trzy istotne warunki: 1) przymus, 2) skłonienie do czynienia lub nieczynienia, 3) zamiar osiągnięcia korzyści. Autor ten podkreślił, iż w ustawodawstwie rosyjskim nie zostało użyte określenie „znoszenie”, które w kodyfikacjach niemieckich i austriackiej wymieniane jest obok działania i zaniechania³⁵.

³³ Sankcje przewidziane za to przestępstwo to pozbawienie wszelkich praw i zesłanie na osiedlenie na Syberii, a jeśli osoba skazana nie była na podstawie prawa wyłączona od kar cielesnych, dodatkowo chłosta w liczbie od 40 do 60 razów. *Kodex kar głównych...*, s. 893, art. 1196, s. 19, art. 22. Wymiar kary mógł być zaostrzony w przypadku, gdy zmuszanie połączone było z pobiciem, innymi uderzeniami, srogościami, z pozbawieniem wolności albo jeśli życie lub zdrowie osoby zmuszanej narażone było na niebezpieczeństwo. Sprawcy groziły kary jak za rozbój. *Kodex kar głównych...*, s. 893, art. 1197.

³⁴ Drobne różnice dotyczyły tylko kilku słów. Fragment art. 1196 kodeksu z 1847 r. brzmiał: „lub poszukiwania, albo wreszcie do przyjęcia innych niekorzystnych warunków”. Ten sam fragment w art. 1686 kodeksu z 1866 r. otrzymał brzmienie: „lub skargi, albo do przyjęcia innego niekorzystnego układu”. *Kodex kar głównych...*, s. 893, art. 1196; S. Budziński, *O przestępstwach w szczególności...*, s. 212.

³⁵ S. Budziński, *O przestępstwach w szczególności...*, s. 211–219.

Istotne zmiany w odniesieniu do interesującej nas problematyki wiązały się z wejściem w życie rosyjskiego kodeksu z 1903 r. nazywanego w literaturze kodeksem Tagancewa. Doszło do tego w specyficznych okolicznościach. Na terenach Królestwa Polskiego okupowanych przez Niemcy rosyjski kodeks z 1903 r. zaczął obowiązywać na podstawie rozporządzenia generał-gubernatora H. von Beselera z 8.09.1915 r. (prawdopodobnie było ono wydane z powodu omyłki – H. von Beseler mylnie przypuszczał, że przepisy te już wcześniej w pełni funkcjonowały). Na terenach KP okupowanych przez Austro-Węgry (generał – gubernatorstwo lubelskie) kodeks Tagancewa wszedł w życie na podstawie rozporządzenia Tymczasowej Rady Stanu z 7.08.1917 r. Na ziemiach położonych dalej na wschód wiążące były zarządzenia głównodowodzącego armii niemieckiej na Wschodzie³⁶.

Przestępstwo zmuszania było uregulowane w art. 507 kodeksu Tagancewa. Wydaje się, że ustawodawca rosyjski podjął próbę zebrania rozproszonych dotąd przepisów i stworzenia jednolitej definicji przestępstwa zmuszania. Założenie to na pewno nie zostało zrealizowane konsekwentnie. Treść art. 507 była następująca: „Kto za pomocą gwałtu na osobie lub groźby karalnej, albo nadużycia władzy rodzicielskiej, opiekuńczej lub innej, zmusi inną osobę do wykonania lub znoszenia czegokolwiek sprzecznego z prawem lub obowiązkiem osoby zmuszanej, albo do zrzeczenia się urzeczywistnienia prawa lub spełnienia obowiązku, ulegnie karze więzienia do jednego roku”³⁷. Usiłowanie także podlegało ukaraniu. Przewidziano jednak możliwość złagodzenia odpowiedzialności. „Jeśli zmuszający miał słuszny powód do przypuszczenia, że przez przymus urzeczywistni swoje prawo, ulegnie karze aresztu na czas do trzech miesięcy lub grzywny (...)”³⁸. Przywołany przepis zbierał kilka stanów faktycznych, które w dotychczasowych kodeksach rosyjskich były penalizowane jako odrębne przestępstwa.

Pełnej jednolitości nie udało się jednak uzyskać. W dalszym ciągu utrzymywano penalizację przestępstw znanych nam z XIX-wiecznych rosyjskich

³⁶ K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4, *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, Warszawa 1982, s. 656–657; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju...*, s. 290–291.

³⁷ W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący...*, t. 3, s. 160–161, art. 507.

³⁸ W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący...*, t. 3, s. 161.

przepisów przywołanych wyżej. Dotyczyło to karalności wymożenia. Czyn ten został zdefiniowany w bardziej nowoczesny sposób: „Winny zmuszenia, w celu osiągnięcia dla siebie lub dla innej osoby korzyści majątkowej, do odstąpienia prawa majątkowego albo do wejścia w inną niekorzystną transakcję majątkową, za pomocą uszkodzenia ciała, gwałtu na osobie lub groźby karygodnej, za to wymuszenie będzie karany (...)”³⁹. Inny przykład to kontynuowanie penalizacji zmuszania robotników do przyjęcia, w miejsce należące się im zapłaty w pieniądzu, towarów lub innych przedmiotów⁴⁰. Utrzymano karalność zmuszania do zeznań lub do przyznania się⁴¹. W dalszym ciągu rozbudowane były przepisy dotyczące zmuszania do zawarcia związku małżeńskiego, chociaż ich treść została w znaczący sposób zmieniona⁴². W zakresie stosunków religijnych kontynuowano penalizację zmuszania do odstępstwa od wiary⁴³.

Trzeba sięgnąć do innych uregulowań powiązanych niewątpliwie z przestępstwem zmuszania. Przykładem może być treść art. 367 kodeksu Tagancewa: „Robotnicy w przedsiębiorstwie fabrycznym, fabryce, przemysle górniczym, warsztatach kolejowych, portowych i tym podobnych, lub w ogóle w takiego rodzaju przedsiębiorstwie, w którym zaprzestanie czynności może odbić się niepomysłnie na interesach ludności miejscowej, winni zaprzestania pracy wskutek wzajemnego porozumienia się, w celu zmuszenia przedsiębiorcy do podwyższenia płacy zarobkowej

³⁹ *Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, Warszawa 1922, s. 206, art. 590.

⁴⁰ *Kodeks karny z r. 1903...*, s. 127, art. 364. Warto też przytoczyć treść art. 665: „Urzędnik, winny zmuszenia za pomocą ucisku lub zagrożenia nim, albo innego nadużycia pełnomocnictwa służbowego, do wykonania z nakazu, dla winowajcy lub innej osoby, darmo lub za wynagrodzenie niewspółmiernie niskie, pracy świadomie nieobowiązkowej lub świadomie nienależnej powinności w naturze będzie karany (...)”. *Kodeks karny z r. 1903...*, s. 242–243, art. 665.

⁴¹ *Kodeks karny z r. 1903...*, s. 246–247, art. 676.

⁴² *Kodeks karny z r. 1903...*, s. 137, 140–141, art. 408, 420, 422.

⁴³ *Kodeks karny z r. 1903...*, s. 33, art. 82, 86. Warto też przytoczyć treść art. 80: „Winny: 1) zmuszenia za pomocą gwałtu lub groźby karygodnej, do odprawienia nabożeństwa lub obrzędu, zabronionego lub niedozwolonego przez przepisy wyznania, do którego należy osoba zmuszana, albo do udziału w takim nabożeństwie lub obrzędzie (...)”. *Kodeks karny z r. 1903...*, s. 32, art. 80.

przed upływem terminu najmu lub do zmiany innych warunków najmu przed upływem jego terminu, za tę znowę ulegną karze: więzienia na czas do sześciu miesięcy⁴⁴. Na uwagę zasługuje wprowadzenie penalizacji zmuszania za pomocą gwałtu na osobie lub groźby karalnej (a także siłowania zmuszania) urzędników albo zmuszania w ten sam sposób osób odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w ruchu kolejowym lub wodnym do „niespełnienia ich obowiązków lub do nadużycia pełnomocnictw służbowych”⁴⁵. Trzeba również przywołać przepisy regulujące karalność zmuszania innej osoby do obcowania płciowego lub do pederastii za pomocą gwałtu albo groźby zabójstwa, bardzo ciężkiego lub ciężkiego uszkodzenia ciała⁴⁶.

Mniej rozbudowane były uregulowania odnoszące się do przestępstwa zmuszania zawarte w kodyfikacjach obowiązujących na ziemiach polskich pod zaborem pruskim. Pruskie przepisy prawa karnego wprowadzono stopniowo i w sposób skomplikowany na terenach odłączanych od Rzeczypospolitej szlacheckiej na podstawie kolejnych traktatów rozbiorowych. Ujednolicenie nastąpiło poprzez rozciągnięcie na wszystkie zagarnięte przez Prusy w trzech rozbiorach ziemie polskie Landrechtu pruskiego z 1794 r.⁴⁷ Przestępstwo zmuszania uregulowano tu łącznie z bezprawnym pozbawieniem wolności⁴⁸. Paragraf 1077 tej kodyfikacji

⁴⁴ Karalna była znowa w celu wymuszenia. Ustawodawca wprowadził zarówno zastrzeżenie, jak i złagodzenie odpowiedzialności: „Jeżeli uczestnik znowy uszkodził umyślnie mienie przedsiębiorcy lub pracującego u tegoż i nie ulega za to uszkodzenie karze cięższej, ulegnie karze więzienia do jednego roku. Jeżeli uczestnik znowy przystąpił do pracy na żądanie władzy właściwej lub zarządzającego przedsiębiorstwem, wymienionem w części pierwszej artykułu niniejszego, zwolniony zostanie od kary za uczestnictwo w znowie”. W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzeczypospolitej oraz komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*, t. 2, Warszawa 1921, s. 391, art. 367.

⁴⁵ *Kodeks karny z r. 1903...*, s. 57–58, art. 145, 146, 148.

⁴⁶ *Kodeks karny z r. 1903...*, s. 174, 176, art. 516, 522.

⁴⁷ Z. Radwański, J. Wąsicki, *Wprowadzenie Pruskiego Prawa Krajowego na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1954/6(1), s. 196–208; *Historia państwa i prawa Polski*, t. 3, *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 30–31.

⁴⁸ M. Mozgawa, *Przestępstwo zmuszania...*, § 14, s. 480.

miął następujące brzmienie: „Kto (...) i mimo swego Urzędu, człowieka mocy rozumu swego używającego, gwałtownie przytrzymuje, zamyka, bądź wbrew jego woli do czegokolwiek zmusza, lub przechodzi granice przepisów § 1076; chociażby żadne okoliczności obciążliwe, w Prawach następujących oznaczone, nie zachodziły, wszelakoż na karę więzienia, domu poprawy lub fortecy, dni czternaście do sześciu miesięcy zasłużył”.⁴⁹ Podobnie jak w pozostałych kodyfikacjach do połowy XIX w. w Landrechcie pruskim penalizowano przestępstwo buntu powiązane z wymuszaniem⁵⁰.

W II połowie XIX w. pojawiły się już uregulowania definiujące przestępstwo zmuszania w sposób ogólny i abstrakcyjny. Taki charakter miał moim zdaniem § 212 kodeksu karnego pruskiego z 1851 r., który wszedł w życie zamiast Landrechu pruskiego („Kto kogo innego do czynu albo do zaniechania przez to zniewoli albo zniewolić się usiłuje, że takowemu piśmiennie albo ustnie popełnieniem zbrodni albo przewinienia zagrozi, przewinił karę więzienia aż do jednego roku”)⁵¹. Trzeba podkreślić, że penalizowano tu zmuszanie do działania lub zaniechania, nie uwzględniono zaś znoszenia.

Kodeks karny pruski z 1851 r. zawierał też inne uregulowania powiązane niewątpliwie z przestępstwem zmuszania. Należy do nich przepis penalizujący wymuszanie zeznań lub przyznania się do winy. Zawierał on następującą treść: „Jeżeli Urzędnik w sądowo-karnym śledztwie środków przymusu używa, albo użyć nakazuje, aby przyznanie albo zeznanie wymódzi, więzieniem ciężkiem do lat 5-ciu ukaranym będzie”⁵². Trzeba też przywołać uregulowania dotyczące karalności zmuszania innej osoby

⁴⁹ *Powszechne Prawo Kryminalne...*, s. 213–214, § 1077.

⁵⁰ *Powszechne Prawo Kryminalne...*, s. 32, § 167; „Kto zbiera klasę ludu, albo członki gminy mieyskiej lub wieyskiej, całkiem bądź w części, dla sprzeciwiania się, z połączoną gwałtownością, zwierzchniczym rozkazom, albo wynaglenia czego na Zwierzchności; ten stanie się winnym buntu”.

⁵¹ *Kodex karny dla państw Królestwa Pruskiego...*, s. 65, § 212. W innej wersji tłumaczenia na język polski tego kodeksu zamiast słowa „zniewolić” użyto słowa „znaglać”. *Kodex karny dla Państw Pruskich*, s. 81, § 212.

⁵² *Kodex karny dla Państw Pruskich*, s. 119, § 319. Bardziej abstrakcyjny charakter miał § 315: „Urzędnik, który nadużywa swej urzędowej władzy, aby kogo do czynu, znoszenia albo zaniechania wbrew prawu zniewolić, więzieniem nie krótszym jak miesiąc

do znoszenia czynu lubieżnego⁵³ oraz funkcjonariusza (zwierzchnika, urzędnika lub dozorca więziennego) do działania (przedsięwzięcia urzędowej czynności) lub zaniechania⁵⁴.

Najbardziej lakoniczne, ale bardzo precyzyjne było sformułowanie zawarte w kodeksie karnym Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. Paragraf 240 tego kodeksu stanowił: „Kto inną osobę przemocą lub groźbą zbrodni albo występku do działania, znoszenia lub zaniechania bezprawnie zniewala, ulegnie karze więzienia do roku lub grzywnie do marek sześciuset. Usiłowanie będzie karane”⁵⁵. W tym kodeksie utrzymano karalność czynów penalizowanych już w kodeksie pruskim z 1851 r. przywołanych wyżej i udokumentowanych przypisami 52 i 54⁵⁶. Zamiast dotychczasowego pojęcia „zmuszania do znoszenia czynu lubieżnego” wprowadzono nazwy: „zniewalanie kobiety do nierządu lub do znoszenia pozamałżeńskiego obcowania cielesnego”⁵⁷. Trzeba przywołać także uregulowanie karalności wymuszenia rozbójniczego⁵⁸.

Trzy przywołane wyżej kodyfikacje zaborcze (ustawa austriacka z 1852 r., rosyjski kodeks Tagancewa z 1903 r., kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z 1871 r.) obowiązywały w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. przez następne kilkanaście lat, do momentu wejścia w życie polskiego kodeksu karnego z 1932 r. W trakcie prac kodyfikacyjnych w odniesieniu do przestępstwa zmuszania w największym stopniu wykorzystano według mnie uregulowania zawarte w kodyfikacji niemieckiej.

ukaranym będzie; może zarazem wyrzeczoną być czasowa niezdolność do pełnienia urzędów publicznych”; *Kodex karny dla Państw Pruskich*, s. 118, § 315.

⁵³ *Kodex karny dla Państw Pruskich*, s. 63, § 144.

⁵⁴ *Kodex karny dla Państw Pruskich*, s. 45–47, § 90, 96. Przywołane tu dwa paragrafy przewidywały karalność usiłowania.

⁵⁵ W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący...*, t. 3, s. 161, § 240.

⁵⁶ *Kodeks karny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. J. Kałużniacki, R.A. Leżański, Warszawa–Poznań 1925, s. 68–69, § 114; s. 72, § 122; s. 176–177, § 339; s. 178, § 343.

⁵⁷ *Kodeks karny obowiązujący na ziemiach zachodnich...*, s. 92–94, § 176, 177.

⁵⁸ *Kodeks karny obowiązujący na ziemiach zachodnich...*, s. 136, § 255.

Streszczenie

Przestępstwo zmuszania zaczęto penalizować w różnych systemach prawa karnego jako wyodrębniony czyn zabroniony dopiero w wyniku reform oświeceniowych. Jednak kodeksy z przełomu XVIII i XIX w. obowiązujące na ziemiach polskich nie zawierały jeszcze precyzyjnej definicji tego przestępstwa. Stypizowanie zmuszania było procesem długotrwałym, ciągnącym się przez całe XIX stulecie, gdy ziemie polskie znajdowały się pod zaborami. Ewolucja ta przebiegała nierównomiernie: najpierw w zaborze pruskim, potem w austriackim, a najpóźniej na centralnych ziemiach polskich podporządkowanych Rosji. Trzy kodyfikacje zaborcze: ustawa austriacka z 1852 r., rosyjski kodeks Tagancewa z 1903 r., kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. obowiązywały w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. przez następne kilkanaście lat, do momentu wejścia w życie polskiego Kodeksu karnego z 1932 r. W trakcie prac kodyfikacyjnych w odniesieniu do przestępstwa zmuszania w największym stopniu sięgnięto do przepisów zawartych w kodyfikacji niemieckiej.

Criminality of coercion in the law in force in the Polish lands until the first years of the Second Polish Republic

The offence of coercion began to appear in the criminal law systems of various countries as a separate and precisely defined offence only as a result of the Enlightenment reforms. However, the codes from the turn of the 18th and 19th century, which were in force on the Polish territory, did not yet contain a consistent specification of this offence. This took place in the era of the partitions of Poland. It was a long process, lasting throughout the 19th century. It took place unevenly: definitely the fastest in the Prussian partition, then in the Austrian partition, and the latest in the central Polish territories subordinated to Russia. Three partition-era codifications: the Austrian Act of 1852, the Russian Tagancev Code of 1903, and the Criminal Code of the German Reich of 1871 were in force in Poland after regaining independence in 1918 for the next several years, until the Polish Criminal Code of 1932 came into force.

Bibliografia

- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1993
- Budziński S., *O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy z uwzględnieniem praw obowiązujących w Królestwie Polskim i Galicji austriackiej*, Warszawa 1883
- Grodziski S., Salmonowicz S., *Ustawa karna zachodniogalicyska z roku 1796. Zarys dziejów i charakterystyka*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1965/17(2)
- Grzybowski K., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4, *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, Warszawa 1982
- Historia państwa i prawa Polski*, t. 3, *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981
- Hube R., *Studia nad kodeksem karnym 1818 roku*, cz. 1, Warszawa 1863
- Kodeks karny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. J. Kałużniacki, R.A. Leżański, Warszawa–Poznań 1925
- Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, Warszawa 1922
- Kodex kar głównych i poprawczych*, Warszawa w Drukarni Kommissyi Rządowej Sprawiedliwości 1847
- Kodex karny dla państw Królestwa Pruskiego wraz z ustawą względem wprowadzenia takowego z 14.04.1851 r.*, Berlin 1851
- Kodex karny dla Państw Pruskich*, Warszawa 1862
- Korobowicz A., Witkowski W., *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Warszawa 2003
- Księga ustaw na zbrodnie i ciężkie policyjne przestępstwa*, Wiedeń 1817
- Księga ustaw o ciężkich przestępstwach policyjnych i o sposobie z temiz postępowania*, Kraków 1804
- Maciejowski F., *Wykład prawa karnego w ogólności z zastosowaniem kodeku kar głównych i poprawczych z dniem 20 grudnia/1 stycznia 1848 r. w Królestwie Polskim obowiązującego tudzież ustawy przechodniej i instrukcji dla sądów*, Warszawa 1848
- Makowski W., *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzeczypospolitej oraz komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*, t. 2, Warszawa 1921, t. 3, Warszawa 1922
- Migdał J., *Prawo Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego z 1818 roku*, Gdańsk 2006

- Mozgawa M., *Przestępstwo zmuszania (art. 191 KK)* [w:] *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2016
- Pauli L., *Austriacki kodeks karny z 1803 r. w Wolnym Mieście Krakowie (1815–1833)*, cz. 2, ZNUJ 1970/46
- Powszechne Prawo Kryminalne dla Państw Pruskich*, część druga, przekład I. Stawiariski, Warszawa 1813
- Prawo Kodeksu karzącego dla Królestwa Polskiego z 14.04.1818 r.*, Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 5
- Radwański Z., Wąsicki J., *Wprowadzenie Pruskiego Prawa Krajowego na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, Warszawa 1954/6(1)
- Salmonowicz S., *Prawo karne oświeconego absolutyzmu. Z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII/XIX w.*, Toruń 1966
- Sygit B., *Historia prawa kryminalnego*, Toruń 2007
- Śliwowski J., *Kodeks karzący Królestwa Polskiego (1818). Historia jego powstania i próba krytycznej analizy*, Warszawa 1958
- Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i wykroczeniach z dnia 27 maja 1852, obowiązująca w okręgach Sądów Apelacyjnych w Krakowie i we Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszynie, przełożył na język polski oraz zaopatrzył przeglądem orzecznictwa i ustawodawstwa polskiego Dr Jan Przeworski, Warszawa 1924
- Witkowski W., *Prawo karne na ziemiach polskich w dobie zaborów i w pierwszych latach II RP (1795–1932)* [w:] *System Prawa Karnego*, t. 2, *Źródła prawa karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011
- Wrzyszczyński A., *Prawnokarna ochrona miru domowego na ziemiach polskich do pierwszych lat II Rzeczypospolitej* [w:] *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019
- Wrzyszczyński A., *Karalność kradzieży z włamaniem w prawie obowiązującym na ziemiach polskich do pierwszych lat II Rzeczypospolitej* [w:] *Kradzież z włamaniem*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2021
- Zbiór ustaw o karach dla Galicji Zachodniej*, Wiedeń 1796

Katarzyna Nazar*

EWOLUCJA UJĘCIA ZMUSZANIA W POLSKIM USTAWODAWSTWIE KARNYM W LATACH 1932–1997

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości ważnym zadaniem stało się opracowanie jednolitego polskiego ustawodawstwa karnego. Ustawa z 3.06.1919 r. o komisji kodyfikacyjnej¹ określiła zakres jej działania, do którego należało przygotowanie jednolitego ustawodawstwa w dziedzinie prawa cywilnego i karnego „dla wszystkich ziem w skład Państwa wchodzących”.

W 1926 r. zostały opracowane przez W. Makowskiego oraz J. Makarewicz projekty wstępne części szczególnej kodeksu karnego. W pierwszym z nich, sporządzonym przez W. Makowskiego, zmuszanie przewidziane było w art. 93 w brzmieniu: „Kto przemocą lub groźbą bezprawną, albo grożąc postępowaniem mogącym szkodzić czci zagrożonego lub jego bliskich, zmusza inną osobę do wykonania, zaniechania lub znośzenia czegoś sprzecznego z wolą albo prawem zmuszanego ulega karze więzienia do 1 roku”². Z kolei w projekcie autorstwa J. Makarewicz

* Doktor habilitowana nauk prawnych, profesor UMCS; Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; ORCID: 0000-0001-7987-0727.

¹ Dz.U. Nr 44, poz. 315.

² Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego, t. IV, z. 1, *Projekt wstępny części szczególnej kodeksu karnego*, opracowany z polecenia sekcji prawa karnego komisji kodyfikacyjnej przez W. Makowskiego, s. 31.

art. 199 § 1 stanowił, że „Kto innego gwałtem lub groźbą użycia gwałtu zniewala do przedsięwzięcia działania, zaniechania lub znoszenia, poniesie karę więzienia do lat 5”. W § 2 zaś projekt przewidywał karę więzienia do lat 3, w sytuacji kiedy ktoś groźbą spowodowania postępowania karnego lub rozgłoszenia wiadomości niekorzystnej dla dobrego imienia zagrożonego lub jego bliskich bezprawnie innego zniewala do działania, zaniechania lub znoszenia³. Jak widać, już na tym pierwszym etapie prac nie było zgodności odnośnie do ujęcia przestępstwa zmuszania. Obie wersje projektu różniły się w sposób istotny nie tylko w ujęciu ustawowych znamion, ale również w wysokości zagrożenia karnego. W kolejnych projektach części szczególnej kodeksu karnego z 1929 r. i 1930 r. przestępstwo zmuszania ujęte zostało w grupie przestępstw przeciwko wolności w identycznym brzmieniu: § 1⁴ „Kto przemocą lub groźbą bezprawną zmusza inną osobę do działania, zaniechania lub znoszenia ulega karze więzienia do lat 2 lub aresztu do lat 2”⁵; § 2 „Kto groźbą spowodowania postępowania karnego lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego bliskich, bezprawnie innego zmusza do działania, zaniechania lub znoszenia, ulega karze więzienia do lat 2”⁶. W uzasadnieniu części szczególnej projektu kodeksu karnego z 1930 r. wskazano, że przy określeniu pojęcia wolności jako przedmiotu zmuszania należy wziąć za podstawę określenie Monteskiusza, zgodnie z którym „wolność polega na możliwości czynienia tego, co się chce powinno i nieczynienia tego, czego się nie ma obowiązku chcieć”⁶. Na uwagę zasługuje rozwiązanie przyjęte w § 2 art. 243 projektu z 1930 r. (art. 157 § 2 projektu z 1929 r.), w którym wyodrębniono odmianę zmuszania znaną pod nazwą szantażu⁷, kiedy środkiem zmuszenia do działania, zaniechania lub znoszenia była groźba spowodowania postępowania karnego lub rozgłoszenia wiadomości

³ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego, t. IV, z. 2, *Projekt wstępny części szczególnej kodeksu karnego*, opracowany przez J. Makarewicza, Lwów 1926, s. 30.

⁴ Art. 157 projektu z 1929 r. i art. 243 projektu z 1930 r.

⁵ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego, t. IV, z. 3, *Projekt części szczególnej kodeksu karnego*, Lwów 1929, s. 33.

⁶ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego, t. V, z. 4, *Projekt kodeksu karnego. Uzasadnienie części szczególnej*, Warszawa 1930, s. 199.

⁷ W literaturze prawa karnego można spotkać się również z określeniem samowola. Por. J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1979, s. 385.

uwłaczających czci zagrożonego lub jego bliskich. W uzasadnieniu wskazano, że „Projekt miał tutaj na względzie dwa typy traktowania tego przestępstwa. Mianowicie, wzór projektu szwajcarskiego (art. 137), gdzie szantaż traktowany jest jako forma wymuszenia majątkowego, polegającego na uzyskaniu zapłaty za odstąpienie od ujawnienia okoliczności szkodliwych dla osoby szantażowanej. Drugi wzór znajdujemy w projekcie niemieckim w postaci tzw. Ehrennötigung (§ 254). Działanie, polegające na groźbie doniesienia karnego lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczających, według formuły niemieckiej nie wiąże się z osiągnięciem korzyści majątkowych, może być natomiast połączone z jakimkolwiek przeciwnym dobrem obyczajom żądaniem. Jakkolwiek naogół przeważnie mamy do czynienia z szantażem, jako zamachem na prawa majątkowe, jednakże Projekt stanął na stanowisku bliższym koncepcji projektu niemieckiego i rozszerzył ją jeszcze bardziej, uważając, że nie tylko dobra majątkowe, ale w pierwszym rzędzie wolność postępowania prawnego wogóle może być przedmiotem tego rodzaju zamachów”⁸. Przyglądając się proponowanym rozwiązaniom, należy zauważyć, że w § 1 posłużono się pojęciem groźby bezprawnej, natomiast w § 2 sformułowaniem „groźba spowodowania postępowania karnego lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci”, co mogłoby sugerować, że ta z § 2 to inny rodzaj groźby niemieszczący się w pojęciu groźby bezprawnej. Wątpliwość ta została usunięta w uzupełnieniu uzasadnienia projektu kodeksu karnego z 1931 r., w którym wskazano, że „W art. 248 (dawnym 243) zmieniono wyrazy: «groźbę bezprawną» na «groźbę karalną», ażeby w ten sposób podkreślić, że środkiem działania w tym wypadku ma być nie co innego, jak tylko działanie, odpowiadające cechom artykułu 247 (dawnego 242)”⁹.

W Kodeksie karnym z 1932 r. zmuszanie ujęte zostało w jednym przepisie – art. 251 (w rozdziale XXXVI „Przestępstwa przeciwko wolności”). Zrezygnowano zatem z koncepcji proponowanej w projektach z 1929 i 1930 r. Zgodnie z art. 251 k.k. z 1932 r. karze więzienia do

⁸ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego, t. V, z. 4, *Projekt kodeksu karnego. Uzasadnienie...*, s. 200.

⁹ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego, t. V, z. 6, *Uzupełnienie uzasadnienia projektu kodeksu karnego*, Warszawa 1931, s. 27–28.

lat 2 lub aresztu do lat 2 podlegał ten, kto przemocą lub groźbą bezprawną zmuszał inną osobę do działania, zaniechania lub znoszenia. Przedmiotem ochrony była wolność osobista rozumiana jako swoboda postanowienia lub postępowania, odpowiadającego woli danej osoby. Przy określeniu pojęcia wolności jako przedmiotu zmuszania należało brać za podstawę nie tylko subiektywne chcenie człowieka, ale także obiektywne granice prawne woli człowieka w społeczeństwie. Biorąc pod uwagę takie rozumienie przedmiotu ochrony, zmuszanie polegało na skrępowaniu prawnie wolnego postępowania, tj. na wytworzeniu takich warunków, w których człowiek nie może czynić tego, co chce powinien, albo musi czynić to, czego chce nie ma obowiązku¹⁰. W zasadzie każdy człowiek ma i powinien mieć zupełną swobodę co do tego, co chce czynić, czego chce zaniechać i co chce znosić. Swoboda ta dotyczy zarówno jego działań prawnych (np. zawarcie umowy kupna), jak i działań czysto faktycznych (np. jechanie, jedzenie itp.), a więc chroni osobę, jej mienie i rzeczy, przedstawiające wartość niematerialną czy w ogóle ten prawny i faktyczny stan rzeczy, w którego centrum znajduje się pokrzywdzony i w którego zachowaniu lub niezachowaniu jest on zainteresowany¹¹.

Zmuszanie polegało na skłonieniu do czegoś takiego, czego zmuszany nie chce wykonać, na przełamaniu jego woli po to, aby zachował się w konkretny sposób, na którym zależy zmuszającemu. Środkiem zmuszania było zastosowanie przemocy lub groźby bezprawnej. Przemoc, czyli przymus fizyczny (*vis absoluta*), polegał na użyciu siły fizycznej, potrzebnej do przełamania oporu (w postaci gwałtu na osobie zmuszonego lub w ogóle działań, którym zmuszony nie jest w stanie się oprzeć)¹². Pojęcie przemocy należało rozumieć szeroko, nie tylko w znaczeniu bezpośredniego oddziaływania na nietykalność pokrzywdzonego (np. przez uderzenie, pchnięcie), lecz także w znaczeniu jakiegokolwiek czynności fizycznej, oddziałującej na jego ciało lub psychikę w tak dotkliwy sposób, iż zniewalało go do poddania się woli

¹⁰ L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy*, Kraków 1936, s. 508.

¹¹ L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego...*, s. 509.

¹² S. Glaser, *Polskie prawo karne w zarysie*, Kraków 1933, s. 328.

sprawcy¹³. Przemoc mogła być skierowana bezpośrednio przeciwko pokrzywdzonemu, ale też przeciwko osobom trzecim (jako przedstawicielom pokrzywdzonego, np. przeciw pełnomocnikowi zmuszanego), przeciwko osobom pozostającym w takim stosunku z pokrzywdzonym, że zamach na nie pośrednio oddziałuje na pokrzywdzonego (np. przemoc skierowana przeciwko dziecku), czy też przeciwko jego rzeczom (np. zmuszenie do wyprowadzenia się z mieszkania za pomocą wyjęcia okien, zdjęcia dachu itp.)¹⁴. Groźba natomiast jako przymus pośredni, psychiczny (*vis compulsiva*)¹⁵ rozumiana była zgodnie z art. 91 § 4 k.k. z 1932 r. jako groźba spełnienia przestępstwa (groźba karalna, określona w art. 250 k.k. z 1932 r.)¹⁶, jak też groźba spowodowania postępowania karnego lub ro zgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego bliskich (w tym ostatnim przypadku zmuszanie odpowiada pojęciu tzw. szantażu).

Zmuszanie, aby odpowiadało istocie czynu z art. 251 k.k. z 1932 r., musiało być bezprawne. Nie było więc karalnym zmuszaniem np. wymuszenie wykonania obowiązku za pomocą takiej przemocy lub groźby, do których użycia względnie przeprowadzenia sprawca był uprawniony, bądź „gdy nie chodziło wprawdzie o wymuszenie spełnienia obowiązku, jednak przemoc lub groźba, jako takie, nie były *contra ius*, ofiara zaś żądana od zmuszonego nie była niepomiarą (nieproporcjonalną) w stosunku do własnego interesu sprawcy (np. A grozi B, że o ile nie zapłaci długu swego syna, wówczas A zawiadomi prokuraturę o przestępstwie, jakiego się dopuścił syn B)”¹⁷.

Przez działanie należało rozumieć sytuację, kiedy pokrzywdzony nie ma woli działania, chce zachować się biernie, a sprawca zmusza go do

¹³ M. Siewierski, *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1965, s. 319.

¹⁴ L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego...*, s. 509; M. Siewierski, *Kodeks karny...*, s. 319–320.

¹⁵ S. Glaser, *Polskie prawo...*, s. 328.

¹⁶ Art. 250 k.k. z 1932 r. stanowił: „Kto grozi innej osobie popełnieniem zbrodni lub występku na jej szkodę lub szkodę bliskich, jeżeli zachodzi prawdopodobieństwo spełnienia zapowiedzi i groźba może wzbudzić obawę w zagrożonym, podlega karze więzienia do lat 2 lub aresztu do lat 2”.

¹⁷ S. Glaser, *Polskie prawo...*, s. 328–329. Por. M. Siewierski, *Kodeks karny...*, s. 322.

pozytywnego czynu, do czynności mającej cechę czynności prawnej lub czysto faktycznej¹⁸.

Zaniechanie z art. 251 k.k. z 1932 r. nie musiało być identyczne z zaniechaniem przy przestępstwach z zaniechania. Sprawca przestępstwa z zaniechania odpowiadał za to, że nie chciał podjąć działania, do którego był obowiązany, natomiast ofiara przestępstwa z art. 251 k.k. z 1932 r. nie może podjąć działania, które by przedsięwziąć chciała, bez względu na pobudki tego działania czy istnienie lub nie obowiązku do działania¹⁹.

Z kolei znoszenie sprowadzało się do bierności i przyjęcia jako konieczności działania innej osoby, na które zmuszany w innych warunkach (gdyby nie było przemocy czy groźby bezprawnej) nigdy by się nie zgodził. J. Makarewicz wskazywał, że zaniechanie może łączyć się ze znoszeniem, podając przykład sprawców, którzy napotkawszy w lesie parę miłosną, zmuszają mężczyznę groźbą zastrzelenia do zaniechania obrony kobiety przed czynnością nierządną, a z drugiej strony zmuszają go do znoszenia widoku spełniania z nią czynności nierządnej²⁰.

L. Peiper wskazywał, że przestępstwo dokonane jest przez samo zmuszanie (a nie zmuszenie), a więc bez względu na to, czy działanie sprawcy osiągnęło skutek, tj. czy pokrzywdzony uległ woli sprawcy²¹. Z kolei S. Glaser twierdził, że „zmuszenie jest dokonane nie już z chwilą zastosowania takiego środka przymusowego, ale dopiero z nastąpieniem działania, zaniechania lub znoszenia po stronie ofiary”²².

Przestępstwo z art. 251 k.k. z 1932 r. było występkiem umyślnym. M. Siewierski wskazywał, że to przestępstwo kierunkowe (celowe), chociaż nie było w tym względzie jednolitego stanowiska w doktrynie i orzecznictwie sądowym. Jak twierdził autor, działanie sprawcy powinno mieć na celu wywarcie przymusu, tj. zmuszenie pokrzywdzonego do działania, zaniechania lub znoszenia niezgodnego z jego wolą. Jeżeli po stronie

¹⁸ L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego...*, s. 510.

¹⁹ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932, s. 295.

²⁰ J. Makarewicz, *Kodeks karny...*, s. 295.

²¹ L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego...*, s. 510.

²² S. Glaser, *Polskie prawo...*, s. 329. Podobnie M. Siewierski, *Kodeks karny...*, s. 323.

sprawcy nie było takiego zamiaru, wówczas nie mogło być mowy o karnym zmuszaniu²³.

Kolejne projekty kodeksu karnego ujmowały przestępstwo zmuszania w podobny sposób do art. 251 k.k. z 1932 r. Projekt kodeksu karnego z 1956 r. w art. 142²⁴ stanowił: „Kto przemocą lub groźbą zmusza inną osobę do działania lub zaniechania, podlega karze pozbawienia wolności do roku lub karze pracy poprawczej albo grzywnie do 5000 zł”²⁵. Niemal identyczne brzmienie przepisu do tego z art. 251 k.k. z 1932 r. przewidywał projekt kodeksu karnego z 1963 r. w art. 260²⁶ (w rozdziale XXIV „Przestępstwa przeciwko wolności i godności człowieka”). Różnica dotyczyła jedynie sankcji, w projekcie była to kara pozbawienia wolności do lat 2 lub kara grzywny.

W projektach kodeksu karnego z 1966 r. i z 1968 r. przyjęto odmienne w porównaniu do art. 251 k.k. z 1932 r. rozwiązania. Artykuł 163 § 1 projektu z 1966 r. stanowił: „Kto w celu skłonienia innej osoby do określonego zachowania się zmusza ją do tego przemocą lub groźbą bezprawną, podlega karze pozbawienia wolności do lat 2 lub pracy poprawczej”²⁷. Z kolei art. 173 § 1 projektu kodeksu karnego z 1968 r. przewidywał kryminalizację zachowania w postaci używania przemocy lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia innej osoby do określonego zachowania się (pod groźbą kary pozbawienia wolności do lat 2, ograniczenia wolności albo grzywny)²⁸. Przestępstwo to miało być ścigane na wniosek pokrzywdzonego. Odmierna redakcja wskazanych przepisów (w porównaniu do art. 251 k.k. z 1932 r.) wynikała z chęci ograniczenia zmuszania do wypadków działania celowego, a tym samym do

²³ M. Siewierski, *Kodeks karny...*, s. 319, 322.

²⁴ Umieszczony w części 2 „Przestępstwa przeciwko wolności osobistej”, rozdział XVI „Przestępstwa przeciwko obywatelowi i jego prawom”.

²⁵ *Projekt kodeksu karnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i przepisy wprowadzające*, Warszawa 1956, s. 39.

²⁶ Art. 260 § 1 „Kto przemocą lub groźbą zmusza inną osobę do działania, zaniechania lub znoszenia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 2 lub grzywny. § 2 Usiłowanie jest karalne”. *Projekt kodeksu karnego*, Warszawa 1963, s. 52.

²⁷ *Projekt kodeksu karnego. Część szczególna. Wprowadzenie*, Warszawa 1966, s. 15.

²⁸ *Projekt kodeksu karnego oraz przepisów wprowadzających kodeks karny*, Warszawa 1968, s. 48.

wyłaczenia z zakresu przestępstwa zmuszania w zamiarze ewentualnym²⁹. Identyczne brzmienie do art. 173 projektu z 1968 r. uzyskał przepis art. 167 k.k. z 1969 r., umieszczony w rozdziale XXII „Przestępstwa przeciwko wolności”. Nie zmienił się również tryb ścigania.

Zgodnie z art. 167 k.k. z 1969 r. działanie przestępne polegało na użyciu jednej z dwóch form przymusu, tj. przemocy lub groźby. W kontekście pojęcia przemocy aktualność zachowują uwagi poczynione wcześniej w odniesieniu do art. 251 k.k. z 1932 r.³⁰ Jeśli chodzi o groźbę bezprawną, należy zwrócić uwagę na różnicę w ujęciu ustawowych znamion przestępstwa groźby karalnej. W odróżnieniu od Kodeksu karnego z 1932 r., który posługiwał się znamieniem „prawdopodobieństwa spełnienia groźby” i „możliwości wzbudzenia obawy” (art. 250) – art. 166 k.k. z 1969 r. (podobnie jak art. 190 § 1 k.k. obowiązującego Kodeksu karnego), stanowił jedynie o „uzasadnionej obawie” osoby zagrożonej³¹. Poza tym pojęcie groźby bezprawnej zostało poszerzone w Kodeksie karnym z 1969 r. o klauzulę, zgodnie z którą „nie stanowi groźby zapowiedź spowodowania postępowania karnego, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem”.

W doktrynie prawa karnego panowała jednolitość poglądów (inaczej niż na gruncie obowiązywania art. 251 k.k. z 1932 r.), że zmuszanie przewidziane w art. 167 k.k. z 1969 r. należy do przestępstw kierunkowych (celowych), a dla jego bytu konieczny jest zamiar bezpośredni. Dokonanie przestępstwa następowało już z chwilą zastosowania przez sprawcę przemocy lub groźby w celu zmuszenia pokrzywdzonego do określonego zachowania, choćby ten nie uległ i nie postąpił zgodnie z wolą sprawcy, a więc miało ono charakter formalny (bezsukrowy)³².

²⁹ *Projekt kodeksu karnego oraz przepisów wprowadzających kodeks karny*, s. 140.

³⁰ Szerzej zob. J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1987, s. 131–132.

³¹ Szerzej zob. K. Nazar-Gutowska, *Groźba bezprawna w polskim prawie karnym*, Warszawa 2012, s. 61–90.

³² Zob. J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny...*, s. 135 oraz K. Buchała, *Prawo karne materialne*, Warszawa 1989, s. 630; M. Filar [w:] *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, red. A. Marek, Warszawa 1986, s. 344; I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1971, s. 347–348; W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1978, s. 521.

Projekt zmian przepisów Kodeksu karnego z 1969 r. z sierpnia 1981 r. nie przewidywał nowych rozwiązań w redakcji przepisu art. 167³³, z kolei w społecznym projekcie nowelizacji tego Kodeksu (w pierwszej wersji, tj. styczeń–maj 1981 r.) proponowano zmianę w zakresie sankcji przepisu (z „kary pozbawienia wolności do lat 2, ograniczenia wolności lub grzywny” na „karę ograniczenia wolności lub grzywny”³⁴). Podobne co do ustawowego zagrożenia rozwiązanie przewidywał społeczny projekt nowelizacji Kodeksu karnego z 1969 r. w wersji z sierpnia 1981 r., a ponadto proponował wprowadzenie typu kwalifikowanego przestępstwa zmuszania obejmującego akty terrorystycznego wymuszenia zachowania. Artykuł 167 § 2 miał uzyskać brzmienie: „Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną grozi wykonaniem aktu terroru na życiu lub zdrowiu innej osoby albo w mieniu w znacznych rozmiarach po to, by wymusić takie zachowanie, do którego inna osoba nie jest zobowiązana, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”, natomiast § 2¹ „Kto stosując przemoc lub groźbę bezprawną zmierza do opanowania statku powietrznego, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3”³⁵. Tryb ścigania (na wniosek pokrzywdzonego) w obu wersjach projektu pozostał bez zmian.

Zmian w ujęciu ustawowych znamion art. 167 k.k. z 1969 r. nie przewidywał projekt kodeksu karnego w redakcji z marca³⁶ i listopada 1990 r., w tym drugim proponowano jedynie podwyższenie górnej granicy kary pozbawienia wolności do lat 3 i rezygnację z alternatywnego zagrożenia karą ograniczenia wolności lub grzywną (art. 191 projektu)³⁷. Identyczne rozwiązanie powtórzone zostało w projekcie kodeksu karnego w redakcji z grudnia 1991 r. w art. 194³⁸.

³³ *Projekt zmian przepisów kodeksu karnego*, Warszawa 1981, s. 22.

³⁴ *Wstępny społeczny projekt nowelizacji ustawy z 19.04.1969 roku – Kodeks karny, Kraków, styczeń–maj 1981 r.* [w:] *Obywatelskie inicjatywy ustawodawcze Solidarności 1980–1990*, Warszawa 2001, s. 197.

³⁵ *Społeczny projekt nowelizacji ustawy z 19.04.1969 roku – Kodeks karny, Kraków, sierpień 1981 r.* [w:] *Obywatelskie inicjatywy ustawodawcze...*, s. 239, 246.

³⁶ Projekt kodeksu karnego (przeznaczony do dyskusji środowiskowej), redakcja z 5.03.1990 r., s. 60.

³⁷ Projekt kodeksu karnego, redakcja z listopada 1990 r., s. 61.

³⁸ Projekt kodeksu karnego, redakcja z listopada 1991 r., s. 57.

W projekcie kodeksu karnego z 1994 r. (art. 195³⁹) powrócono do zawartego w art. 251 k.k. z 1932 r. określenia celu związanego ze stosowaniem przemocy lub groźby bezprawnej, lepiej opisującego możliwe sytuacje motywujące sprawcę, zastępując zwrot „w celu zmuszenia innej osoby do określonego zachowania się” sformułowaniem „w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia”⁴⁰. Rozwiązanie to przyjęte zostało w obowiązującym Kodeksie karnym z 1997 r.

Przepis art. 191 k.k. z 1997 r. pod względem konstrukcji jest bardziej zbliżony do swojego odpowiednika z Kodeksu karnego z 1932 r. (art. 251) niż do art. 167 k.k. z 1969 r. Wzorem Kodeksu karnego z 1932 r. i projektu kodeksu z 1994 r. kryminalizacją objęto zmuszanie innej osoby do określonego „działania, zaniechania lub znoszenia”, a nie jak było to w Kodeksie karnym z 1969 r. do „określonego zachowania się”. Zmianie uległo zagrożenie karne (podwyższono górną granicę kary pozbawienia wolności do lat 3 i zrezygnowano z alternatywnego zagrożenia karą ograniczenia wolności lub grzywną, tak jak proponowano w projektach kodeksu karnego z listopada 1990 r. i grudnia 1991 r.) i tryb ścigania przestępstwa zmuszania (z na wniosek pokrzywdzonego na ściganie z urzędu). Nowością natomiast było zawężenie zakresu penalizacji poprzez użycie określenia „przemoc wobec osoby”⁴¹, a nie – jak poprzednio – szerokiego sformułowania „przemoc” oraz dodanie typu kwalifikowanego przestępstwa (jeżeli sprawca działał w celu wymuszenia zwrotu wierzytelności, zagrożonego karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 – art. 191 § 2 k.k.).

³⁹ Art. 195 § 1 „Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”; § 2 „Ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego” – *Projekt kodeksu karnego*, PiP 1994/2, wkładka, s. 51.

⁴⁰ *Uzasadnienie do projektu kodeksu karnego*, PiP 1994/3, wkładka, s. 74.

⁴¹ Mimo tej zmiany część przedstawicieli doktryny nadal przyjmowała, że chodziło o przemoc w szerokim tego słowa znaczeniu. Tak m.in. M. Filar, *Glosa krytyczna do uchwały SN z 10.12.1998 r.*, I KZP 22/98, PiP 1999/8, s. 115; K. Grzegorzczuk, *Glosa krytyczna do uchwały SN z 10.12.1998 r.*, I KZP 22/98, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1999/1–2, s. 161–162; M. Wysocki, *Przemoc wobec osoby w rozumieniu art. 191 k.k.*, Prok. i Pr. 1999/3, s. 64; M. Wysocki, *Glosa krytyczna do uchwały SN z 10.12.1998 r.*, I KZP 22/98, OSP 1999/4, s. 169–171; J. Wyrembak, *Glosa krytyczna do uchwały SN z 10.12.1998 r.*, I KZP 22/98, PS 1999/7–8, s. 142.

W tym miejscu należy wspomnieć o projekcie ustawy z 2001 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw⁴², w którym proponowano następujące brzmienie art. 191 § 1 k.k.: „Kto stosuje przemoc, groźbę bezprawną lub technikę psychomanipulacyjną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Takie ujęcie nie zyskało jednak aprobaty, a kontrowersje dotyczyły użyciego w przepisie sformułowania „techniki psychomanipulacyjnej”⁴³.

⁴² http://orka.sejm.gov.pl/proc3.nsf/projekty/2510_p.htm (dostęp: 21.03.2022 r.).

⁴³ Podczas posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach dyskusja na temat proponowanego brzmienia przepisu była bardzo ożywiona. Dotyczyła ona skreślenia w pkt 88 projektu ustawy, który dotyczy art. 191 § 1, wyrazów „(...) lub technikę psychomanipulacyjną (...)”. Głos w dyskusji zabrał m.in. A. Wąsek, który stanowczo i jednoznacznie wypowiedział się przeciwko umieszczeniu tego terminu w art. 191 k.k. Jak wskazał: „Dokonałem odpowiednich przeszukań prawnoporównawczych. Prace w innych krajach idą w kierunku kryminalizowania działalności sekt religijnych lub pseudo-religijnych. Jednak doświadczenia innych krajów, zwłaszcza Francji, w zakresie prac nad skryminalizowaniem działalności sekt nakazywałyby daleko idącą ostrożność. Po początkowym entuzjazmie nawet kościół katolicki wycofał swoje poparcie wychodząc z założenia, że jest to obosieczne narzędzie. Same ramy przestępstwa zmuszania są niezwykle szerokie i często nie uświadamiamy sobie jak bardzo. Francuzi jako jedyni poszli drogą kryminalizacji, ale wybrali drogę umieszczenia tego przestępstwa w kategorii przestępstw przeciwko mieniu. Reasumując, nie widzę potrzeby kryminalizowania działalności sekt w tej formie oraz tej formule. To stworzy więcej problemów niż ich rozwiąże”. Za skreśleniem określenia „technika psychomanipulacyjna” opowiadała się również prokurator B. Mik, stwierdzając, że „Poza bezspornymi argumentami, które przytoczył pan profesor Andrzej Wąsek dochodzi jeszcze jeden. Wbrew pozorom byłby to przepis o charakterze prawno-symbolicznym. Jeżeli mówimy «technika», to mamy na myśli zbiór metod uporządkowanych. Udowodnienie, że ktoś stosuje zbiór metod uporządkowanych jest praktycznie niemożliwe”. Przeciwno poprawce, tj. skreśleniu terminu „technika psychomanipulacyjna” była T. Liszcz, która wskazała: „Nie przekonują mnie argumenty typu: tego dotąd nie było, itp. Życie gospodarcze i społeczne rozwija się bardzo dynamicznie. Niesie to za sobą również określone zagrożenia. Nowym, istotnym zagrożeniem jest powstawanie sekt, które używają różnych technik, a po drugie, mamy wielu domorosłych psychologów i szarlatanów doprowadzających ludzi do niekorzystnych zachowań przy pomocy tego, co nazwano techniką psychomanipulacji, a co można nazwać ostrożnie manipulacją. Ilekroć to istniejących rzeczy nie można zdefiniować? Ponad akademickie spory ważniejsze jest rozwiązywanie problemu, a problem psychomanipulacji poza sektami występuje również. Nie możemy udawać, że tego nie ma. Przeciwnicy terminu przewidują trudności. Jakże konkretnie? Proszę zwrócić uwagę, że orzekać będą mądrzy i niezawisli sędziowie, którzy mogą korzystać z pomocy różnych ekspertów. Spróbujmy coś zrobić

Kolejne zmiany w art. 191 k.k. nastąpiły ustawą z 10.09.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Prawo budowlane oraz ustawy – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (która weszła w życie 7.01.2016 r.⁴⁴). Wprowadzono wówczas nowy przepis – art. 191 § 1a k.k. w brzmieniu: „Tej samej karze podlega, kto w celu określonym w § 1 stosuje przemoc innego rodzaju uporczywie lub w sposób istotnie utrudniający innej osobie korzystanie z zajmowanego lokalu mieszkalnego”. Przestępstwo to ścigane jest na wniosek pokrzywdzonego.

W uzasadnieniu projektu wskazano, że wprowadzenie typu czynu zabronionego z § 1a było podyktowane tym, że „Obserwowane są powszechnie bezkarne zachowania, takie jak: wyłączanie prądu lub ogrzewania, odcinanie dostępu do wody (...), wyjmowanie okien, zamurowywanie wejścia do mieszkania czy zamykanie pomieszczeń na kłódkę. Właściciele mieszkań, pragnąc wymusić ich opuszczenie przez lokatorów, dopuszczają się zalewania mieszkań, dewastowania budynku, zanieczyszczania oraz niszczenia jego części wspólnych np. poprzez usuwanie drzwi i okien. Efektem (...) jest bezradność osób, wobec których działania takie są podejmowane oraz niemożność zwrócenia się do Policji o podjęcie interwencji, gdyż znamiona określające czynność sprawczą przestępstwa zmuszania do określonego zachowania nie obejmują już tego typu zachowań”⁴⁵. Należy zaznaczyć, że w doktrynie prawa karnego od czasu wprowadzenia § 1a podnoszone były liczne wątpliwości odnośnie do konstrukcji tego przepisu⁴⁶.

w kierunku zwalczania niebezpiecznego zjawiska i nie kierujemy się akademickimi sporami i pytaniami o definicję. Pytaniami o definicję można przekreślić wiele koniecznych przepisów i rozwiązań”. Komisja 6 głosami posłów za, przy 4 głosach przeciw i 1 wstrzymującym się poprawkę zaakceptowała. Szerzej zob. <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/7DE9E042F08810C1C1256B73003EC584?OpenDocument> (dostęp: 21.03.2022 r.).

⁴⁴ Dz.U. poz. 1549.

⁴⁵ Por. uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, VII kadencja, druk sejm. nr 2682; zob. też uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z 24.07.2014 r. w sprawie wniesienia do Sejmu projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/314DB055BF080906C1257D410036BBBD7/%24File/2682.pdf> (dostęp: 21.03.2022 r.).

⁴⁶ Zob. M. Mozgawa, M. Kulik, *Zmuszanie przy zastosowaniu przemocy pośredniej – art. 191 § 1a k.k. [w:] Na styku prawa karnego i prawa o wykroczeniach. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Markowi Bojarskiemu*, red. J. Sawicki, K. Łuczarski, t. 1, Wrocław 2016, s. 293–309; Ł. Chojniak, *Opinia*

Na koniec należy odnieść się do ostatniego projektu ustawy z 16.09.2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw⁴⁷, który istotnie zmienia konstrukcję przestępstwa zmuszania. Przepis art. 191 § 1 miałby otrzymać brzmienie: „Kto, stosując przemoc wobec osoby lub groźbę bezprawną, zmusza ją lub inną osobę do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”. Proponowane rozwiązanie zmieni charakter przestępstwa, które z formalnego stanie się materialnym, w konsekwencji czego będzie ono dokonane dopiero w czasie zmuszenia do określonego działania, zaniechania lub znoszenia w wyniku zastosowania określonych w tym przepisie środków przymusu, a nie jak obecnie w czasie zastosowania środków przymusu w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia. W związku z takim ujęciem samo zastosowanie przemocy lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, ale bez jego realizacji, obecnie kwalifikowane jako dokonanie przestępstwa będzie mogło zostać zakwalifikowane jako usiłowanie⁴⁸. Nowe ujęcie art. 191 § 1 prowadzi też do zmiany w ramach strony podmiotowej zmuszania, które przestanie być przestępstwem kierunkowym (rezygnacja z określenia „w celu”, przesądzającego o możliwości popełnienia przestępstwa jedynie w zamiarze bezpośrednim, a ściślej tzw. *dolus directus coloratus*).

Projekt nie przewiduje zmian przestępstwa określonego w art. 191 § 2 k.k., które nadal będzie miało charakter celowościowy. Jak wskazano w uzasadnieniu projektu ustawy, „(...) ze względu na szerokie spektrum możliwych środków przymusu, w tym również tych o niskim stopniu ograniczenia swobody decyzyjnej pokrzywdzonego (niektóre formy

do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny (druk sejmowy nr 2682), <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2682> (dostęp: 21.03.2022 r.); A. Sakowicz, *Opinia do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny (druk sejmowy nr 2682)*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/opinieBAS.xsp?nr=2682> (dostęp: 21.03.2022 r.).

⁴⁷ Projekt ustawy z 16.09.2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs/2/12351306/12815618/12815619/dokument521207.pdf> (dostęp: 21.03.2022 r.).

⁴⁸ Zob. uzasadnienie projektu ustawy z 16.09.2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs/2/12351306/12815618/12815619/dokument521207.pdf> (dostęp: 21.03.2022 r.).

tw. przemocy wobec rzeczy) bezprawie tego czynu ułożone jest w znacznej mierze w celu działania sprawcy⁴⁹. Jeśli chodzi o § 1a, to proponowane brzmienie przepisu „Tej samej karze podlega, kto w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia stosuje przemoc innego rodzaju uporczywie lub w sposób istotnie utrudniający innej osobie korzystanie z zajmowanego lokalu mieszkalnego”, poza sprecyzowaniem celu zmuszania (w aktualnym brzmieniu jest to sformułowanie „w celu określonym w § 1 przepisu”), tak naprawdę niczego nie zmienia. W tym kontekście należy zauważyć, że podnoszone w doktrynie postulaty⁵⁰ dotyczące zmiany § 1a, jak widać, nie zostały uwzględnione.

Za słuszną należy uznać proponowaną zmianę trybu ścigania przestępstw określonych w § 1 i 1a ze ścigania z urzędu na bezwzględnie wnioskowy tryb ścigania, co jak podkreślono w uzasadnieniu projektu „ma na celu niepodjęcie ścigania wbrew woli pokrzywdzonego”.

⁴⁹ Zob. uzasadnienie projektu ustawy z 16.09.2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw.

⁵⁰ M. Mozgawa i M. Kulik proponowali nadanie przepisowi art. 191 § 1 k.k. następującego brzmienia: „Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia (...)” oraz skreślenie § 1a, gdyż przy proponowanym ujęciu § 1 objąłby też tzw. przemoc pośrednią (i to w szerszym zakresie, niż czyni to art. 191 § 1a k.k.). Autorzy postulowali także przywrócenie wnioskowego trybu ścigania odnośnie do typu podstawowego zmuszenia (przy pozostawieniu ścigania z urzędu w przypadku typu kwalifikowanego). M. Mozgawa, M. Kulik, *Zmuszanie przy zastosowaniu...*, s. 309. M. Jakubiec natomiast wskazywał, że najlepsze byłoby uchylenie § 1a, ale zaproponował też dwie propozycje zmiany komentowanego przepisu. Pierwsza zakładała konieczność uściślenia opisu czynu przez dodanie określenia wskazującego na konieczność zajmowania lokalu w warunkach zgodności z prawem tego stanu rzeczy. To pozwoliłoby na objęcie zajmowania lokalu dodatkową ochroną prawnokarną jedynie w tych przypadkach, w których lokal jest zajmowany zgodnie z prawem. Druga możliwość to dodanie określenia wskazującego na konieczność bycia uprawnionym do korzystania z lokalu. Zdaniem autora dzięki wprowadzeniu jednej z proponowanych modyfikacji „zakres zastosowania normy uzyskiwanej w procesie wykładni art. 191 § 1a k.k. stałby się zdecydowanie racjonalniejszy”. Zaproponował on następujące brzmienie art. 191 § 1a k.k.: „Tej samej karze podlega, kto w celu określonym w § 1 stosuje przemoc innego rodzaju, uporczywie oraz w sposób istotnie utrudniający osobie uprawnionej korzystanie z zajmowanego lokalu mieszkalnego”. M. Jakubiec, *Artykuł 191 § 1a k.k. (analiza krytyczna ze szczególnym uwzględnieniem znamienia „zajmowany lokal”)*, *CzPKiNP* 2016/1, s. 47–48.

Na koniec warto również wspomnieć, że omawiany projekt rozszerza zakres znamion przestępstwa groźby karalnej (art. 190 § 1 k.k.), wskazując, że „znamiona tego typu będą wypełnione również, jeżeli groźba wzbudza uzasadnioną obawę, że będzie spełniona nie w osobie, do której została skierowana przez sprawcę, lecz w osobie, której dotyczy. Chodzi o zapewnienie ochrony prawnokarnej innym osobom, którym co prawda sprawca bezpośrednio nie grozi, ale groźba dociera do nich za pośrednictwem innej osoby i sprawca ma taki zamiar”⁵¹.

Streszczenie

Opracowanie dotyczy ewolucji ujęcia przestępstwa zmuszania w polskim ustawodawstwie karnym w latach 1932–1997. W kodeksie karnym z 1932 r. zmuszanie ujęte zostało w jednym przepisie – art. 251 (w rozdziale XXXVI „Przestępstwa przeciwko wolności”). Zgodnie z nim karze więzienia do lat 2 lub aresztu do lat 2 podlegał ten, kto przemocą lub groźbą bezprawną zmuszał inną osobę do działania, zaniechania lub znoszenia. Kolejne projekty Kodeksu karnego z 1956 r. i 1963 r. ujmowały przestępstwo zmuszania w podobny sposób. Z kolei w projektach Kodeksu karnego z 1966 r. i z 1968 r. przyjęto odmienne w porównaniu do art. 251 k.k. z 1932 r. rozwiązania. Inna redakcja projektowanych przepisów wynikała z chęci ograniczenia zmuszania do wypadków działania celowego, a tym samym do wyłączenia z zakresu tego przestępstwa zmuszania w zamiarze ewentualnym. Identyczne brzmienie do art. 173 projektu z 1968 r. uzyskał przepis art. 167 k.k. z 1969 r. Projekt zmian przepisów Kodeksu karnego z 1969 r. z sierpnia 1981 r. nie przewidywał nowych rozwiązań w redakcji przepisu art. 167, z kolei w społecznym projekcie nowelizacji tego Kodeksu (w pierwszej wersji, tj. styczeń–maj 1981 r.) proponowano zmianę w zakresie sankcji przepisu. Podobne co do ustawowego zagrożenia rozwiązanie przewidywał społeczny projekt nowelizacji Kodeksu karnego z 1969 r. w wersji z sierpnia 1981 r. Zmian w ujęciu ustawowych znamion art. 167 k.k. z 1969 r. nie przewidywał też projekt Kodeksu w redakcji z marca i listopada

⁵¹ Art. 190 § 1 k.k. miałby otrzymać brzmienie: „Kto grozi innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub na szkodę osoby dla niej najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w osobie, do której została skierowana lub której dotyczy uzasadnioną obawę, że będzie spełniona, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”. Zob. uzasadnienie projektu ustawy z 16.09.2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw.

1990 r. oraz jego projekt w redakcji z grudnia 1991 r. W projekcie Kodeksu karnego z 1994 r. powrócono do zawartego art. 251 k.k. z 1932 r. określenia celu związanego ze stosowaniem przemocy lub groźby bezprawnej, zastępując zwrot „w celu zmuszenia innej osoby do określonego zachowania się” sformułowaniem „w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia”. Rozwiązanie to przyjęte zostało w obowiązującym Kodeksie karnym z 1997 r. Przepis art. 191 k.k. pod względem konstrukcji jest bardziej zbliżony do swojego odpowiednika z Kodeksu karnego z 1932 r. (art. 251) niż do art. 167 k.k. z 1969 r. Zmianie uległo zagrożenie karne (podwyższono górną granicę kary pozbawienia wolności do lat 3 i zrezygnowano z alternatywnego zagrożenia karą ograniczenia wolności lub grzywną) i tryb ścigania przestępstwa zmuszania (z na wniosek pokrzywdzonego na ściganie z urzędu). Nowością natomiast było zawężenie zakresu penalizacji poprzez użycie określenia „przemoc wobec osoby”, a nie – jak poprzednio – szerokiego sformułowania „przemoc” oraz dodanie typu kwalifikowanego przestępstwa określonego w art. 191 § 2. Kolejne zmiany w art. 191 k.k. nastąpiły ustawą z 10.09.2015 r., którą wprowadzono nowy przepis – art. 191 § 1a k.k. Na koniec odniesiono się do ostatniego projektu ustawy z 16.09.2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, który istotnie zmienia konstrukcję przestępstwa zmuszania.

The evolution of the concept of coercion in Polish criminal legislation between 1932 and 1997

The study concerns the evolution of the formulation of the offence of coercion in the Polish criminal legislation from 1932 to 1997. In the Criminal Code of 1932 coercion was contained in one provision – Article 251 (in Chapter XXXVI „Crimes against freedom”). According to Article 251, a person who by means of violence or an unlawful threat compelled another person to act, refrain from acting or endure was liable to imprisonment for up to 2 years or to arrest for up to 2 years. Subsequent drafts of the Criminal Code of 1956 and 1963 covered the crime of coercion in a similar manner. On the other hand, in the drafts of the Criminal Code of 1966 and 1968 different solutions were adopted in comparison to Article 251 of the Criminal Code of 1932. The different drafting of the projected provisions resulted from the desire to limit coercion to incidents of intentional action, and thus to exclude coercion with an eventual intention from the scope of this crime. Article 167 of the Criminal Code of 1969 was drafted in the same

way as Article 173 of the 1968 draft. The draft amendments to the provisions of the Criminal Code of August 1981 did not provide for any new solutions in the drafting of the provision of Article 167 of the Criminal Code, while in the social draft of the amendments to the Criminal Code of 1969. (in the first version, i.e. January–May 1981), a change in the sanction of the provision was proposed. A similar solution as far as the statutory punishment is concerned was provided for in the social project of amending the Criminal Code of 1969 in the version of August 1981. The project of the Criminal Code edited in March and November 1990 and the project of the Criminal Code edited in December 1991 did not provide for any changes in the statutory features of Article 167 of the Criminal Code either. In the draft Criminal Code of 1994, the definition of the aim connected with the use of violence or unlawful threat, contained in Article 251 of the Criminal Code of 1932, was reintroduced and the phrase „in order to force another person to behave in a specific way” was replaced with the phrase „in order to force another person to perform a specific action, to refrain from acting or to endure”. This solution was adopted in the 1997 Criminal Code in force. The provision of Article 191 of the 1997 Criminal Code in terms of its construction is more similar to its counterpart from the Criminal Code of 1932. (What has changed is the penal sanction (the upper limit of imprisonment has been increased to 3 years and the alternative sanction of restriction of liberty or a fine has been abandoned) and the mode of prosecution of the crime of coercion (from a motion of the victim to prosecution ex officio). What was new, however, was the narrowing of the scope of criminalisation through the use of the term „violence against a person” and not – as previously – the broad formulation „violence”, as well as the addition of the qualified type of the offence defined in Article 191 § 2. Further changes to Article 191 of the Criminal Code were made by the Act of 10 September 2015, which introduced a new provision – Article 191 § 1a of the Criminal Code. Finally, reference was made to the latest draft of the Act of 16 September 2021 on amending the statute – Criminal Code and some other statutes, which significantly changes the construction of the crime of coercion.

Bibliografia

- Andrejew I., *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1971
Bafia J., Mioduski K., Siewierski M., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1987
Buchala K., *Prawo karne materialne*, Warszawa 1989

- Chojniak Ł., *Opinia do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny (druk sejmowy nr 2682)*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2682> (dostęp: 21.03.2022 r.)
- Filar M., *Glosa krytyczna do uchwały SN z 10.12.1998 r., I KZP 22/98, PiP 1999/8*
- Glaser S., *Polskie prawo karne w zarysie*, Kraków 1933
- Grzegorzcyk K., *Glosa krytyczna do uchwały SN z 10.12.1998 r., I KZP 22/98, „Woj-skowy Przegląd Prawniczy” 1999/1–2*
- Jakubiec M., *Artykuł 191 § 1a k.k. (analiza krytyczna ze szczególnym uwzględnieniem znamienia „zajmowany lokal”)*, CzPKiNP 2016/1
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932
- Mozgawa M., Kulik M., *Zmuszanie przy zastosowaniu przemocy pośredniej – art. 191 § 1a k.k. [w:] Na styku prawa karnego i prawa o wykroczeniach. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Markowi Bojarskiemu*, red. J. Sawicki, K. Łucarz, t. 1, Wrocław 2016
- Nazar-Gutowska K., *Groźba bezprawna w polskim prawie karnym*, Warszawa 2012
- Peiper L., *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy*, Kraków 1936
- Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, red. A. Marek, Warszawa 1986
- Sakowicz A., *Opinia do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny (druk sejmowy nr 2682)*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/opinieBAS.xsp?nr=2682> (dostęp: 21.03.2022 r.)
- Siewierski M., *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1965
- Śliwowski J., *Prawo karne*, Warszawa 1979
- Świda W., *Prawo karne*, Warszawa 1978
- Wyrembak J., *Glosa krytyczna do uchwały SN z 10.12.1998 r., I KZP 22/98, PS 1999/7–8*
- Wysocki M., *Glosa krytyczna do uchwały SN z 10.12.1998 r., I KZP 22/98, OSP 1999/4*
- Wysocki M., *Przemoc wobec osoby w rozumieniu art. 191 k.k.*, Prok. i Pr. 1999/3

Joanna Piórkowska-Flieger*

ANALIZA USTAWOWYCH ZNAMION PRZESTĘPSTWA Z ART. 191 § 1 K.K.

Przepisy prawa karnego chronią wolność w różnych aspektach. To dobro prawne ma związek z wieloma sferami życia człowieka, np. religijną, seksualną czy dotyczącą realizacji praw wyborczych. Artykuł 191 § 1 k.k. przewidujący typ podstawowy przestępstwa zmuszania¹ chroni wolność, nie wskazując na powiązanie jej z jakąś konkretną dziedziną życia człowieka. Penalizacją w tym przepisie objęto bowiem stosowanie przemocy wobec osoby lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia innej osoby do określonego zachowania.

Za dobro prawne chronione przez art. 191 § 1 k.k. uznaje się wolność decyzyjną człowieka², którą M. Filar zdefiniował jako „wolność od nie-dozwolonego oddziaływania innych ludzi na swobodę i integralność

* Doktor habilitowana nauk prawnych; Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; ORCID: 0000-0002-9125-0245.

¹ J. Śliwowski przestępstwo zmuszania określił zgodnie ze starszą nomenklaturą jako samowolę (*Prawo karne*, Warszawa 1979, s. 385). W piśmiennictwie można też spotkać inną nazwę tego przestępstwa, mianowicie szantaż (Zob. M. Królikowski, A. Sakowicz [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. 1, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017, s. 595).

² M. Królikowski, A. Sakowicz [w:] *Kodeks karny. Część szczególna...*, t. 1, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, s. 595; S. Hypś [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021, s. 1146.

procesu podejmowania decyzji, a następnie realizowania przez jednostkę określonego postępowania”³.

Karane na podstawie art. 191 § 1 k.k. zachowanie polega na stosowaniu przemocy wobec osoby lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia. Sprawca, kierując się więc wskazanym w ustawie celem, stosuje przemoc wobec osoby lub groźbę bezprawną albo oba te środki oddziaływania łącznie⁴. Wykorzystywanie innych środków oddziaływania, np. podstęp, w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia nie podlega karze na podstawie art. 191 § 1 k.k.⁵

W art. 251 k.k. z 1932 r. i w art. 167 § 1 k.k. z 1969 r. penalizujących zmuszanie mowa była o przemocy, a nie jak w art. 191 § 1 k.k. z 1997 r. o przemocy wobec osoby. Autorzy dokonujący wykładni pojęcia przemocy na gruncie poprzedniego stanu prawnego upatrywali istoty przemocy w stosowaniu siły fizycznej bądź oddziaływaniu fizycznym⁶. Zdaniem M. Siewierskiego przemoc „należy rozumieć szeroko, nie w znaczeniu bezpośredniego jedynie oddziaływania na nietykalność osobistą pokrzywdzonego (np. przez uderzenie, pchnięcie itp.), lecz w znaczeniu jakiegokolwiek czynności fizycznej oddziałującej na jego ciało lub psychikę w tak dotkliwy sposób, iż zniewala do poddania się woli sprawcy”⁷. Krytycznie do takiego ujmowania przemocy odniósł się A. Spotowski. Autor słusznie zauważył, że takie rozumienie przemocy uniemożliwia rozgraniczenie przemocy i groźby, a ponadto zakłada istnienie przemocy dopiero w razie zniewolenia do poddania się woli

³ M. Filar [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2014, s. 1106. Zob. wyrok SA we Wrocławiu z 31.05.2016 r., II AKA 124/16, LEX nr 2057774.

⁴ Por. D. Gajdus [w:] *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, red. A. Marek, Warszawa 1986, s. 344.

⁵ Por. M. Mozgawa [w:] *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2016, s. 487.

⁶ Tak np. zdaniem J. Śliwowskiego przemocą jest „stosowanie siły fizycznej, to bezpośrednie wymuszenie gwałtem” (*Prawo...*, s. 385). Także K. Daszkiewicz-Paluszyńska uznała, że: „Przemoc polega na zastosowaniu siły fizycznej” (*Groźba w polskim prawie karnym*, Warszawa 1958, s. 20).

⁷ M. Siewierski, *Kodeks karny i Prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1958, s. 345–346.

sprawcy, a przecież przemoc ma miejsce także wtedy, gdy zmuszany nie poddał się woli sprawcy⁸. Takich zastrzeżeń nie można odnieść do definicji sformułowanej przez T. Hanauska, który określił przemoc jako „takie oddziaływanie środkami fizycznymi, które uniemożliwiają lub przełamując opór zmuszanego, ma albo nie dopuścić do powstania lub wykonania jego decyzji woli, albo naciskając aktualnie wyrażaną dolegliwością na jego procesy motywacyjne nastawić te decyzje w pożądanym przez sprawcę kierunku”⁹. Podobnie przemoc jest rozumiana na gruncie obowiązującego Kodeksu karnego. Przyjmuje się, że przemoc może mieć formę *vis absoluta* lub *vis compulsiva*. *Vis absoluta* oznacza takie oddziaływanie środkami fizycznymi, które uniemożliwiają podjęcie lub zrealizowanie swojej decyzji woli przez zmuszanego. Przemoc w tej postaci może polegać np. na ograniczeniu swobody zmuszanego przez skrępowanie go sznurem. Jako *vis compulsiva* natomiast rozumie się takie oddziaływanie fizyczne, które ma na celu ukierunkowanie decyzji woli zmuszanego zgodnie z wolą sprawcy, co może przejawiać się np. w biciu, szarpaniu, popychaniu zmuszanego¹⁰.

Na tle art. 167 § 1 k.k. z 1969 r., stanowiącego odpowiednik art. 191 § 1 k.k. z 1997 r. zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie przyjmowano szeroką interpretację przemocy. Uznawano, że przemoc obejmuje nie tylko bezpośrednie oddziaływanie na zmuszanego, ale także oddziaływanie pośrednie, czyli na rzecz i osobę trzecią. Zarówno bowiem rzeczy, jak i osoby trzecie należą do środowiska zmuszanego, a oddziaływanie na nie może powodować u zmuszanego takie zmiany, które stwarzają dla niego przymus¹¹.

⁸ A. Spotowski [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, cz. 2, *O przestępstwach w szczególności*, red. I. Andrejew, L. Kubicki, J. Waszczyński, Ossolineum 1989, s. 41.

⁹ T. Hanausek, *Przemoc jako forma działania przestępczego*, Kraków 1966, s. 65.

¹⁰ Zob. A. Michalska-Warias, *Zmuszanie* [w:] *Przestępstwa przeciwko wolności*, red. M. Mozgawa, Lublin 2020, s. 389.

¹¹ T. Hanausek, *Przemoc...*, s. 143–144. Sąd Najwyższy w wyroku z 12.08.1974 r., Rw 403/74, uznał, że: „Istota czynu przestępczego określonego w art. 167 § 1 k.k. [obecnie art. 191 § 1 k.k. z 1997 r. – uwaga J.P.-E.] polega (z wyłączeniem wypadku, gdy w grę wchodzi sama tylko groźba) na użyciu ze strony sprawcy przemocy, tj. szeroko pojętej czynności fizycznej, skierowanej bądź to bezpośrednio przeciwko samemu pokrzywdzonemu, co zmuszała go do poddania się woli sprawcy i określonego zachowania się, bądź to przeciwko rzeczy posiadanej przez pokrzywdzonego, przez co swoboda woli

W obowiązującym Kodeksie karnym ustawodawca zdecydował się na zawężenie stosowania przemocy przez sprawcę zmuszania jedynie do przemocy wobec osoby. W uchwale Sądu Najwyższego z 10.12.1998 r., I KZP 22/98, stwierdzono: „«Przemoc wobec osoby» jako forma zmuszania – w rozumieniu art. 191 par. 1 k.k. – może polegać tylko na bezpośrednim fizycznym oddziaływaniu na człowieka i nie obejmuje oddziaływania pośredniego (tzw. przemocy pośredniej) przez postępowanie z rzeczą¹². Taka interpretacja aprobowana jest przez większość przedstawicieli doktryny prawa karnego¹³. Nadal jednak niektórzy autorzy szeroko rozumieją pojęcie przemocy na gruncie art. 191 § 1 k.k. Zdaniem M. Filara przemoc, o jakiej mowa w tym przepisie, może mieć formę oddziaływania na środowisko zmuszanego, a więc także na rzeczy, pod warunkiem że pozostawały one z daną osobą w tak ścisłym związku, że ich zniszczenie, zabranie itp. uniemożliwia wykonanie woli zmuszanego lub stwarza dolegliwość, która wywiera tak silny wpływ na przebieg procesów motywacyjnych ofiary, że jest w stanie kształtować jej decyzję woli w kierunku pożądanym przez sprawcę¹⁴. Podobnie M. Wysocki uznał, że przemoc wobec osoby obejmuje również te postacie postępowania z rzeczą, których dolegliwość przenosi się bezpośrednio na pokrzywdzonego. Wówczas rzecz jest jedynie przekąźnikiem przemocy, której stosowanie w danym momencie, dotycząc pokrzywdzonego, krępuje jego wolę¹⁵. Taka wykładnia nie jest uzasadniona. Skoro bowiem w zespołach ustawowych znamion niektórych czynów zabronionych mowa jest o przemocy (np. w art. 197, 224 k.k.), w innych natomiast

pokrzywdzonego – w zakresie posiadania tej rzeczy czy władania nią lub korzystania z niej – zostaje ograniczona” (OSNKW 1974/11, poz. 216).

¹² LEX nr 34438.

¹³ Tak przyjmują np. W. Cieślak, *Glosa do uchwały SN z 10.12.1998 r. I KZP 22/98*, PS 1999/10, s. 143; M. Mozgawa, *Przestępstwa przeciwko wolności (art. 189–192 k.k.)* [w:] *Prawnokarne aspekty wolności. Materiały z konferencji Arłamów 16–18 maja 2005 r.*, red. M. Mozgawa, Kraków 2006, s. 130; M. Mozgawa [w:] *System...*, t. 10, red. J. Warylewski, s. 497–498; A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 375–376; J. Lachowski [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzošek, Warszawa 2020, s. 955; A. Michalska-Warias, *Zmuszanie*, s. 389–390; J. Kosonoga [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2021, s. 1228.

¹⁴ M. Filar [w:] *Kodeks karny...*, red. M. Filar, s. 1107.

¹⁵ M. Wysocki, *Przemoc wobec osoby w rozumieniu art. 191 k.k.*, Prok. i Pr. 1999/3, s. 64.